

ISSN 1392 - 0391

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

7

Atgimimas ir Katalikų Bažnyčia

Vilnius "Katalikų pasaulio" leidykla 1994

UDK 947. 45 (082)

Li-191

Redakcinė kolegija:

Egidijus Aleksandravičius

Antanas Kulakauskas

Česlovas Laurinavičius

Rimantas Miknys

Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)

Vladas Sirutavičius

Giedrius Subačius

Antanas Tyla

Sudarytojai:

Egidijus Motieka

Rimantas Miknys

Vladas Sirutavičius

Recenzavo

dr. *Gediminas Rudis*

Leidinį parengti talkino:

Vytautas Jogėla

Raimundas Lopata

© "Katalikų pasaulio" leidykla

© Lietuvos atgimimo istorijos studijos

TURINYS

PRATARMĖ	5
I. STRAIPSNIAI. STUDIJOS	7
<i>Aldona Prašmantaitė</i> VILNIAUS BIBLIJOS DRAUGIJA (1816–1826)	8
<i>Ieva Šenavičienė</i> GAMTOS MOKSLAI IR DVASININKIJOS UGDYMAS LIETUVOJE XIX a.	24
<i>Vytautas Jogėla</i> VILNIAUS ROMOS KATALIKŲ DVASINĖS AKADEMIJOS ĮKŪRIMAS	56
<i>Vidmantas Edvardas</i> RELIGINIS TAUTINIS SAJŪDIS ŽEMAITIJOJE XIX a. PABAIGOJE	96
<i>Darius Staliūnas</i> VILNIAUS VYSKUPO E. ROPO VEIKLOS PĖDSAKAIS (1903–1907)	142
<i>Regina Laukaitytė</i> LEGALIOS KATALIKIŠKOS SPAUDOS PRADŽIA LIETUVOJE	220
<i>Aroldas Gaidys</i> LIETUVIŲ KATALIKIŠKŲ DRAUGIJŲ BRUOŽAI (1905–1907)	254
<i>Juozas Skirius</i> BAŽNYTINĖS "LIETUVIŲ DIENOS" SVARBA LIETUVAI (1916–1918)	317
<i>Raimondas Lopata</i> ANTANAS VISKANTAS IR BANDYMAS ATKURTI LDK	331

II. SENA DISKUSIJA	341
J.STAKAUSKAS IR V.BIRŽIŠKA APIE MOTIEJŲ VALANČIŲ IR JO LIETUVIŠKUMĄ	342
III. PUBLIKACIJOS	409
<i>Kazys Misius</i> APIE LIETUVIŲ SPAUDOS DRAUDIMĄ IR KATALIKŲ DVASININKIJOS VAIDMENĮ JŲ ĮGYVENDINANT	411
<i>Regina Laukaitytė</i> NESKELBTAS J.TOTORAIČIO STRAIPSNIS APIE DIDIŲ VILNIAUS SEIMĄ	435
<i>Regina Laukaitytė, Algimantas Katilius</i> BATAKIŲ DEKANATO KUNIGŲ SUSIRINKIMO NUTARIMAI (1906 m. sausis)	444
<i>Algimantas Katilius</i> PASKUTINIOJO ŽEMAIČIŲ VYSKUPO P.KAREVIČIAUS ATSIMINIMŲ FRAGMENTAS	452
STRESZCZENIE	488
SUMMARY	496
ZUSAMMENFASSUNG	504
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ	512
VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ	532
APIE AUTORIUŠ	542

II. SENA DISKUSIJA

J.STAKAUSKAS IR V.BIRŽIŠKA APIE MOTIEJŲ VALANČIŲ IR JO LIETUVIŠKUMĄ

Iš pirmo žvilgsnio diskusija tarp Juozapo Stakausko ir Vaclovo Biržiškos dėl Motiejaus Valančiaus nuopelnų lietuvybei gali pasirodyti būdinga nenatūralių poveikių egzaltuotai visuomenei, nes apgulties stovio įrėmintai pasaulėžiūrai kiekviena ryškesnė asmenybė sunkiai laiko egzaminą prieš statomą į "savų" arba "priešų" eiles.

Diskusijoje tarsi sprendžiama alternatyva: arba M.Valančius buvęs grynas klerikalas ir lietuvybės reikalai jam nerūpėję, arba M.Valančius genialiai numatęs, kokia būsianti lietuvybė Lietuvoje po šimto metų ir jau savo laikais ėmėsis ją tokią puoselėti. Nors gal ir galima būtų prikišti Biržiškai nevisai adekvačiai laikmečiui interpretuotą klerikalizmo sampratą, o J.Stakauskui – lietuvybės sampratą, vis dėlto tai nesutrukdė jiems galiausia prieiti prie iš esmės panašių išvadų. Tad pačią diskusiją (beje, sveikai išprovokuotą A.Janulaičio) galima būtų suprasti kaip sukarinto požiūrio į istoriją kritiką.

Antra vertus, pateikta diskusija nėra vien intelektualinės mankštos pavyzdys. Joje reiškiamos dvi skirtingos pasaulėžiūros – konservatyvioji ir modernioji. Nevienodas ir diskusijos dalyvių indėlis. J.Stakauskas išdėsto koncepciją, pagal kurią M.Valančius – lietuvių tautos žadintojas, o V.Biržiška jam tik oponuoja. J.Stakauskui būdingas pedantiškas detalumas (tomo sudarytojai leido sau padaryti kai kurių jo cituojamų tekstų sutrumpinimus), o V.Biržiškai – skepticizmas. Tad skaitytojui diskusija turėtų būti įdomi įvairiais aspektais. Diskusijos kalba netaisyta.

Redakcinė kolegija

VALANČIAUS LAIKŲ LIETUVIŠKAS DARBAS

Juozapas Stakauskas

Mums pavyko nustatyti, kada buvo pradėta dėstyti lietuvių kalba Žemaičių seminarijoje, bet negalim pasakyti, kada joje prasidėjo lietuvių tautinis judėjimas.

Lietuvių tautos sąvoka siekia, be abejo, tuos laikus, kuriais atsirado pats Lietuvos vardas. Kaip eilinis žmogus galvoja pagal įgimtos logikos dėsnius, nežinodamas jos mokslinės definicijos, taip lietuvis nuo senovės gyveno lietuvišku savitu gyvenimu neklausdamas savęs, kas yra lietuviškas tautiškumas. Tik kylant reakcijoms prieš priešų pastangas, siekusias panaikinti lietuviškosios individualybės sąmonę, kaskart vis labiau ryškėjo naujoviško lietuviškojo tautiškumo idėja.

Juo yra aukštesnis bei kilnesnis tautos kultūrinio gyvenimo lygis, juo stipriau pasireiškia jos tautiškumo sąmonė. Aukštesniajam visuomeniškajam gyvenimui vadovavo bajorija, kuri reprezentavo Lietuvos inteligentiją. Deja, ši inteligentija, kaskart vis labiau toldama nuo lietuviškojo tautos kamieno, negalėjo kurti lietuviškosios tautinės kultūros atgimimo laikotarpiu: ji, čiulpdama materialinius syvus iš savo krašto, gražiai patarnavo kitataučių tautiniam labui. Tik bažnytinė inteligentija ir iš dalies Žemaičių bajorija galutinai nenutraukė ryšių su liaudiškuoju tautos kamieniu.

Kaip Kęstučio ir Algirdo laikais pasireiškė Lietuvos valstybės dvilypumas, taip atitinkamai šiam dvilypumui nuo seno kilo lietuviškosios bajorijos diferenciovimasis slaviškos įtakos pagrindu. Rytiečiai bajorai, nustodami savo etnografinio charakterio, dėl

rusiškosios įtakos iš lėto rusėjo. Todėl unijų amžiais jie sparčiau ir linkdavo į lenkybę dėl jų turimo savyje slaviško elemento, kuris, išnykus konfesiniams skirtumams, savo giminingumu nejučiomis juos ir artino su lenkais. Tuo tarpu gi vakariečiai (žemaičiai), ilgiau išlaikydami savo tautiškąją savitumą, nebuvo per daug jautrūs ir vėliau svetimoms įtakoms. Todėl Žemaičiuose bajorija ligi XIX amžiaus įstengė išlaikyti ryškią savo individualybės sąmonę ir palaikyti ryšius su liaudiškuoju tautos kamienu.

Ligi 1863 metų revoliucijos Žemaičių bajorija turėjo tendenciją susiartinti su liaudimi ir ją kelti aukštin. Pavyzdžiui, Biržų Jonas Tiškevičius savo drabužiais asimiliavosi liaudžiai ir mėgdavo lankytis pas savo valstiečius. Žmonės buvo su juo susigyvenę ir jį vadino "mūsų grapas". Žemaitijos Pliateriai taip pat nesitolindavo nuo savo liaudies. Ypačiai Oginskiai stengdavosi kelti savo valstiečių gerbūvį. Matyt, aukštojoje Žemaičių bajorijoje buvo tada gyva demokratinė krikščioniška idėja: kas mums duoną gamina ir mums dirba veido prakaitu, tas mūsų brolis, mūsų tikras geradaris¹. Teisybė, senoji karta nėjo į opoziciją lenkams, nes nematė iš jų sau pavojaus. Ji mylėjo lenkų kalbą ir nebuvo priešinga lenkų kultūrai. Tačiau ir bažnytinės hierarchijos viršūnės, ir aukštoji bajorija buvo priešinga Varšuvos politinei hegemonijai. Jų šūkis buvo: "Mes norim su jumis gyventi, bet nenorim jūsų klausyti".

Tačiau ilgainiui pradėjo tolti ir Žemaičių bajorija nuo savo lietuviškosios liaudies. Josios įgimtus ryšius su Lietuvos kraštu atpalaidavo XIX amžiaus Vakarų idėjos, kuriomis užsikrėtė tuometinė jaunesnioji karta,ėjusi mokslus Paryžiuje². Nepavykusios 1863 metų revoliucijos pasėkos galutinai pastūmėjo Lietuvos bajoriją ir dvasininkiją į suartėjimą su lenkais.

Tačiau dvasininkiją visada jungė su liaudimi pastoracijos saitai. Iš bažnytinio, pastoracijos užmezgto ir palaikomo, santykio su lietuviška liaudimi ir kilo pirmoji lietuviška kultūra šio santykio rėmuose. Todėl josios turinį sudaro religija ir dorinė gyvenimo filosofija nesuspėjusioje tobulai išretėti lietuviškoje formoje. Ši bažnytinė-liaudiška kultūra, palaikoma religinio uolumo ir pasišventimo, neužgeso ir sunkiaisiais rusų priespaudos laikais. Pažymėtina, kad lietuvių tautinis susipratimas anksčiau ir stipriau

pasireiškė ten, kur bažnytinės pastoracijos ryšys su liaudimi buvo glaudesnis, pavyzdžiui, Žemaičiuose. O kur tas ryšys buvo palaidas arba visai jo nebuvo, ten lietuvių tautinė sąmonė daug vėliau nubudo, sakysim, Vilnijos rytuose.

Dvasinėse seminarijose buvo sunkiau pasireikšti lietuviškajai tautinei sąmonei nei pasauliškųjų inteligentų auklėjamosiose bei lavinamosiose įstaigose. Dvasinėse seminarijose, kaip uždarose konservatyvinėse įstaigose, viešpatavo lenkiška patriotinė dvasia katalikišku pavidalu. Su tokia dvasia klierikai greit susigyvendavo. Čia lietuvis auklėtinis – būsimasis Romos Katalikų Bažnyčios kunigas – lengvai suartėdavo su lenkiškuoju pasauliu: priešingybės ir skirtumai buvo nežymūs, nes savasis tautiškumas dar nebuvo užtenkamai aiškiai užsibrėžęs, o katalikybės saitas čia visus jungė su lenkiškuoju pasauliu. Rusų gi mokyklose lietuvis nesuėdavo į kontaktą su lenkiškuoju pasauliu, ir nuo pat pirmos dienos ligi galo skirdavo jį nuo rusiškojo patriotizmo konfesinis antagonizmas. Čia lietuvis gerai susipažindavo su rusų kultūros dvasia, bet su ja nesusiliedavo. Tuo būdu lietuvių atsineštos neaiškios potencinės tautinio individualumo galios rusų mokykloje neišdildavo. Rusų mokykla nepajėgdavo lietuvių dvasioje panaikinti etnografinių pradų. Visada jame pasilikdavo tai, kas jį skyrė nuo rusiškosios civilizacijos. Kadangi lietuvis kaimietis, baigęs rusų mokyklą, niekad negalėjo jaustis rusų kultūros žmogumi, o lenkų pasaulis jam likdavo visai svetimas, – tai jo sąmonėje savaime

¹ Pisma Ignacego Chodźki T. 1. Obrazy Litewskie. Wilno, 1880, psl. 18: "...kto nam chleb robi i dla nas w pocie czoła pracuje, to nasz brat, to nasz prawdziwy dobrodziej".

² Ibidem psl. 380: "Bóg gdy chce kogo ukarać, to rozum adberze – powiada dawne przysłowie, otóż i my spodziewamy się kary Bożej, bo nam Bóg własny staroświecki pocziwy rozum odebrał, a przypuścił na nas wiarę w mowę i rozum francuzki terażniejszy, bo dawniejszy rozum nie był takim. Terażniejszy bezbożny, niecnotliwy, niechrześcijański, pragnący wyrócić wiarę świętą, obyczaje, zwyczaje i wszystko, co dotąd ludzie czcili i szanowali. I to jest dzisiejsza filozofia z piekła rodem, która się u nas z językiem francuzkim, z ludźmi francuzkimi, a najbardziej z książkami francuzkimi rozszerzać poczyna, między panami naszymi najpierwej, a przejdzie potem i do małpującej ich szlachty.

turėjo busti lietuviškoji tautinė idėja. Juo griežčiau buvo lietuvių jaučiamas kultūrinis, etnografinis, konfesinis ir tautinis skirtumas, juo stipriau ir ryškiau pasireikšdavo jų patriotinis tautinis susipratimas. Iš šių skirtingų aplinkų, kuriose vyko kunigo ir pasaulininko inteligento auklėjimas, galima pastebėti, kad auklėjamojoje dvasiškių inteligentijoje buvo lietuviškajai tautinei sąmonei sunkiau prakalti senų, sukonservatyvėjusių tradicijų kevalą.

Nors iš ankstyvesnių laikų tikslių žinių ir neturim apie tautiškąjį lietuvių judėjimą Žemaičių seminarijoje, tačiau iš vėliau pasireiškusių lietuvišku veikimu kunigų literatų ir visuomenininkų galima spręsti, kad gan anksti buvo seminarijoje tokių klierikų, kurie lietuviškai galvojo. Užtenka čia prisiminti Motiejų Valančių, kuris 1822 m. buvo įstojęs į Žemaičių seminariją¹. Jeigu šis Bažnyčios vyras visą savo vėlesnį gyvenimą nužymėjo lietuviško krikščioniško patriotizmo darbais, tai netenka abejoti tuo, kad jis lietuviškai buvo nusistatęs ir savo jaunystėje, juo labiau kad žmogus tame idealizmo amžiuje yra labiausiai linkęs į naujoviškumus.

Esama autorių, kurie Valančiaus darbuose neįžvelgia lietuviško tautinio momento. Pavyzdžiui, profesorius A. Janulaitis rašo: "Išgirtas Valančius, nors laikas revizuoti pažiūras apie jį, karštu "lietuviu" jis nebuvo, kas matyt nors ir iš elgimosi su Daukantu bei kitais; politikoj pataikūnas rusų vyriausybei, socialinėj programoj artimas dvarininkams; buvo priėmęs rusų raides, tik kitų spiriamas turėjo trauktis atgal. O dabar Lietuvos Istorijoj parašyta, jog Valančiaus dvasinės knygelės – politinės knygelės, jis surašė pirmą lietuvių politinę programą. Jeigu tai politika, tai bloga jos programa. Nenoras būti pravoslavu, tai dar ne noras išlaikyti lietuvybę, nėra darbas atsiskirti nuo Rusijos; katalikas gali būti lietuvis ar lenkas, o jeigu žmonės ir tikybos vardan priešinos rusų vyriausybei, tai ne jo ir ne jo įpėdinių, ne katalikybės nuopelnas; kova įvyko prieš jų norą"².

Dėl faktų daugybės ir jų svarumo esame verčiami nuo p. profesoriaus Janulaičio nuomonės skirtis.

1. Apie Valančiaus lietuviškąjį patriotinį nusistatymą visų pirma liudija jo paties amžininkai. Dabševičius savo atsiminimuose, kaip jau esame minėję³, pabrėžia jo prisirišimą prie lietuvių kalbos. Kaip seminarijos rektorius Varniuose jis stengėsi šios kalbos meilę įkvėpti ir savo auklėtiniams.

Valančius palaiko santykius su savo buvusiu mokiniu Andriumi Ugenskiu, susipratusiu karštu lietuviu⁴. Ugenskis, graikų kalbos mokytojas pirmoje Kazanės gimnazijoje, paliestas lietuviškojo filologinio judėjimo, su dideliu entuziazmu atsiduoda lietuvių kalbos studijoms. Jis duoda lietuvių kalbos pamokas universiteto profesoriui Grygorovičiui ir ruošia didelį lietuvišką žodyną.

Savo tėvynės ir lietuviškosios kalbos ilgesio verčiamas jis 1858 m. vasario 3 d. pradeda susirašinėti su Valančium. Užsimezga tarp jų ilgiau trunkanti nuoširdi korespondencija. Valančius nusiunčia savo buvusiam mokiniui lietuviškų knygų ir parenka žodžių iš gyvosios kalbos jo žodynui papildyti. Ugenskis savo laiške vadina vyskupą lietuvybės mylėtoju. Atvirai jam išreiškia savo nepalanumą lenkams. Jis sako savo žodyne aiškinimus rašysiąs ne lenkiškai, bet rusiškai, nes lenkai nesidomi mūsų kalba, priešingai, ją niekiną vadindami muzikų kalba. Toliau jis rašo: "Pažįstu pats asmeniškai tokius, kurie, mokėdami šią kalbą gėdinasi kalbėti lietuviškai. Štai koks barbariškas mokslo supratimas! Šiandien dar pamenu pasibjaurėdamas, kaip lenkai mane persekiojo, tyčiojosi ir niekino dėl mano gimtosios kalbos. Todėl tokiems ponams nemanau rašyti savo žodyno". Savo ilgame laiške lietuvis patriotas mokslininkas išdėstė Valančiui visą tų laikų lietuviškosios filologijos mokslo būklę. Jis išdėsto didelį svetimtaučių susidomėjimą lietuvių kalba. Čia jis mini, kaip Schleicheris ir Kuršaitis su atsidėjimu dirba šioje srityje. Taip pat jau ir rusai besirūpiną Petrapilyje įkurti lietuvių kalbos katedrą. Kazanėje esanti totorių kalbos katedra, bet lietuvių ligi šiol dar nesanti. Tačiau šiandien jau pats jaunimas stengiasi to pasiekti. Humanitarinių mokslų fakulteto studentai jau du kartu jį prašę jiems skaityti lietuvių kalbos paskaitas. Laiško autorius be galo džiaugiasi, kad lietuvių kalba pradeda visus dominti. "O slavų tarmių profesorius per savo

¹ Alekna A. Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius 1922 m. psl. 7.

² "Lietuvos Žinios" 1937 m. Nr. 18.

³ "Tiesos Kelias" 1937 m. Nr. 7–8, psl. 344. post. 1.

⁴ [Remiamasi 1860.07.25 iš Kazanės rašytu Andriaus Ugianskio (Andrzej Ugiński) laišku.]

paskaitas mūsų kalbą net į padanges kėlė. O Vilniuje, Lietuvos sostinėje, tiek metų gyvavo universitetas! O vis dėlto niekad nėra buvę lietuvių kalbos katedros. Štai aiškus įrodymas, kaip lenkai myli mūsų kalbą. Šiuo atžvilgiu vokiečiai ir rusai yra nepalyginti humaniškesni: Karaliaučiuje nuo seno egzistuoja lietuvių kalbos katedra. O rusai bent dabar pradeda domėtis mūsų kalba". Tokiu tonu galėjo rašyti tik karštas lietuvis susipratusiam lietuviui, kurį pats laiško autorius vadina lietuviybės mylėtoju. Šis Ugenškio laiškas aiškiai įrodo, kad Valančiaus lietuviškas tautiškas buvo tada visiems plačiai žinomas.

Toks lietuvių kalbininko laiškas turėjo tiesiog elektrizuoti skaitytojus ir kelti ypatingą susidomėjimą lietuvių kalba Žemaičių dvasininkijos viršūnėse. Tuo klausimu buvo, be abejo, plačiai kalbama. Galimas daktas, kad kai kurie kunigai per Ugenškį užsikrėtė lietuviškuoju filologiniu judėjimu, kurį perėmė Antanas Baranauskas ir vėliau paveldėjo Kazimieras Jaunius.

2. Neginčijamai liudija Valančiaus lietuviškąjį patriotizmą jo paties mokslinis veikalas "Žemaičių vyskupijos istorija". "Veikalą dviejuose tomuose parašiau dar seminarijos rektoriu būdamas. Išspausdinau 1500 egzempliorių 1848 m."¹ Tais laikais leisti mokslinę veikalą lietuvių kalba reikėjo didelio pasiryžimo, daug drąsos ir pasiaukojimo, juo labiau kad tada mokslinė literatinė lietuvių kalba ir jos rašyba buvo dar pirmoje raidos stadijoje. Toks veikalas, parašytas lenkų kalba, turėjo anais laikais nepalyginti geresnes perspektyvas: pati knyga būtų galėjusi plačiau pasklisti, ir leidėjas būtų lengviau atsiradęs su honoraru. Bet Valančius nėra suinteresuotas asmeniška garbe; jis su nuostoliais išleidžia savo lėšomis Žemaičių vyskupijos istoriją, žinodamas, kad knyga daug skaitytojų neturės. Jam buvo svarbu, kad jo darbas pamatytų pasaulį jo gimtąją lietuvių kalba.

Stambus Valančiaus literatinis palikimas lietuvių kalba kilo ne iš kurio nors kito, bet iš jo lietuviško nusistatymo. Rašė daug originalių dalykų, taip pat vertė ir iš lenkų kalbos, bet jokio veikalo neišleido šioje kalboje. Visa, ką tik leisdavo, spausdindavo lietuviškai, aukodamas tam reikalui daug savo lėšų ir darbo. Jeigu lenkiškai kai ką ir rašydavo, tai tik savo žiniai, o ne spaudai.

3. Valančiaus lietuviškumas aiškėja iš jo pastangų įvesti lietuvių kalbą į mokyklas. Savo projektuojamoje mažoje seminarijoje, kaip jau esame minėję, lietuvių kalbą jis buvo numatęs kaipo dėstomąją². Anais laikais – tai didelis žingsnis pirmyn. Deja, rusai neleido jam įvykdyti šio gražaus sumanymo. Toliau kovoja su rusais prieš religijos dėstymą rusų kalba pradžios mokyklose, stengdamasis įvesti lietuvių kalbą.

[Tiesos kelias. 1938. Nr. 3. P. 133–144.]

Jeigu Muravjovas, iš šaknų griaudamas visa, kas buvo nerusiška ir nepravoslaviška, savo trečiame 1863 m. 24 gegužės instrukcijos papildyme atsižvelgė į lietuvių kalbą, išskirdamas ją iš lenkų kalbos likimo, tai šią išimtį, be abejo, reikia priskirti Valančiaus pastangoms ir jo įtakai, kurios jis turėjo žiauriajam sukilimo slopintojui.

Muravjovas patyręs, kad dvaruose valstiečių vaikai mokomi lenkų kalbos, griežtu tonu įsakė gubernijų viršininkams sekti, kad jokių pretekstu nebūtų dėstoma lenkų kalba: "Pagaliau padaryti galą tokiam pasikėsinimui į pravoslaviją ir rusų tautybę, – pildant 23 kovo 1863 m. caro patvirtintas taisykles, kuriose nurodyta, kad pradžios mokyklose Vilniaus, Gardino, Minsko, Kauno, Mogiliovo ir Vitebsko gubernijose būtų dėstoma tik rusų kalba, – ir nutarta, kad mokytojai šioms mokykloms būtų renkami ir tvirtinami valdžios švietimo vyriausybės, – įsakoma gubernijų viršininkams įpareigoti karinius apskričių viršininkus, taip pat apskričių ir miesto policijas, o ypačiai taikos tarpininkus, kurie dabar yra valdžios paskirti iš rusų kilmės žmonių vietoje buvusių lenkiškos kilmės tarpininkų, atleistų ir pašalintų nuo vietos, – kad šie valdininkai griežtai žiūrėtų, jog be pravoslaviškos dvasiškijos niekas nemokytų valstiečių, negavęs iš anksto tam tikslui leidimo iš švietimo vyriausybės; taip pat sektų, kad jokių pretekstu ir jokiose pradžios mokyklose nebūtų valstiečiams dėstoma lenkų kalba, o tose vietose, kur gyvena valstiečiai pravoslavai, kad

¹ Alekna A. 1. c. psl. 174.

² "Tiesos Kelias" Nr. 7–8. pusl. 344. past. 2. 1937 m.

visiškai nebūtų jie mokomi tikybos iš lenkiškų katekizmų”¹. Tačiau šis griežtas nuostatas turi palyginti švelnią pastabą lietuviams: “Kauno gubernijos Žemaičių apskrityje ir tose vietose, kur gyvena grynai lietuviai–žemaičiai, leidžiama, nepriklausomai nuo rusų kalbos, mokyti žemaičių kalbos, kaip vietinės tarmės, taip pat ir katekizmo šioje kalboje”². Ne kas kitas kaip Valančius turėjo atkreipti Muravjovo dėmesį į lietuvių kalbą pradžios mokyklose. Ne kartą jis buvo iškvieistas į Vilnių tarnybiniais reikalais. Daug klausimų buvo aptarta asmeniškai ir duotas sprendimas žodžiu. Todėl mums nepavyko kalbamuoju klausimu užtikti archyvuose oficialaus susirašinėjimo. Tačiau mes neabejojame, kad Valančius vedė derybas su Muravjovu dėl lietuvių kalbos. Neįmanoma, kad griežtas rusų okupacinės valdžios šulas, kuriam rūpėjo visose Lietuvos gyvenimo srityse įgyvendinti rusiškąją idėją ir pravoslaviją, būtų susidomėjęs lietuvių kalba ir ėmęsis iniciatyvos jai palaikyti pradžios mokyklose. Tais laikais nebuvo kito Valančiaus masto lietuvių politikos, su kuriuo Muravjovas būtų šiek tiek skaitęsis.

Pats Valančius savo rašte, rašytame Vilniaus apygardos mokslo globėjui Kornilovui, norėjo pasakyti: “Mojo mnenije ot časti uže zasluživšeje na odobrenije jego Visoko Prevoschoditelstva G. Glavnogo Načalnika zdešnego kraja v otnošeniji k narodnym učiliščam”³. Šią vietą cituojame iš Valančiaus juodraščio, kuriame ji išbraukta. Matyt, ji buvo išbraukta, kai Valančius susivokė, kad jo rašto nuorašas gali patekti pačiam Muravjovui. Iš šios cituotos vietos matyt, kad šiuo klausimu buvo nuomonių pasikeitimo tarp Valančiaus ir Muravjovo. Tai patvirtina ir juodraštyje užsilikę projektai, kuriuos Valančius buvo sudaręs valdžios paparinėms ir Bažnyčios paparinėms mokykloms. Šiems projektams trūksta datos. Bet ją nesunku apytiksliai nustatyti. Kalbamuose projektuose yra pasakyta, kad pirmam žemaitiškam skaitymui siūloma knygutė “Prade”. Kadangi veikalo “Prade ir išsiplelimas kataliku tikieima” pirmoji laida pasirodė 1862 metų pabaigoje, o Muravjovo instrukcija mokyklų reikalui turi datą 1 sausio 1864 m., tai šis projektas ir Valančiaus susirašinėjimas su generalgubernatorium turėjo įvykti 1863 m. pabaigoje, nes Muravjovas, kuris pradėjo eiti generalgubernatoriaus pareigas 1863 m. gegužės mėn. 1 d., buvo pradžioje

užimtas sukilimo malšinimu. Jis galėjo tik į pabaigą 1863 m. užsiimti krašto administracijos reformavimu. Kaip tik 1863 m. rugsėjo 26–28 matome Valančių Vilniuje. Muravjovas jį specialiai iškvietė į Vilnių. Pirmoji Valančiaus kelionė pas garsųjį generalgubernatorių įvyko šiomis aplinkybėmis: 1863 m. liepos 14 d. Kauno gubernatorius Nikolajus Muravjovas, vilniškio Muravjovo sūnus, apsilankė Varniuose. Valančius jį maloniai priėmė ir kuo puikiausiai nuteikė savo diplomatinio taktu ir pasižadėjimu parašyti savo vyskupijai aplinkraščių, atitinkantį susidariusią politinę situaciją. Nikolajus Muravjovas, sužavėtas Žemaičių vyskupo asmenybe, tuojau kuo palankiausiai raportuoja savo tėvui, Vilniaus generalgubernatoriui. Vilniškiam Muravjovui, gavusiam iš savo sūnaus tokį gražų atsiliepimą, kilo noras asmeniškai pasimatyti su Valančiumi, jam padėkoti už aplinkraščių ir pasitarti krašto reikalais. Atsilankęs Vilniuje, Valančius tiek paveikė Muravjovą, kad tarp jų dviejų užsimezgė draugiški santykiai. Tą draugiškumą pajuto politiniai sukilimo nusikaltėliai, kurie kaip matant apspito Valančių, prašydami jo tarpininkauti ir užtarti pas Vilniaus generalgubernatorių. Žemaičių vyskupas visus, kurie tik pas jį kreipdavosi, stengėsi užtarti. Charakteringas yra jo raštas (1863 m. lapkričio 4 d.) dėl areštuoto Felikso Kontrymo. Valančius prašo jį paleisti vardan sąžinės ir tarpusavio draugiškumo su Muravjovu. Savo prašymą Valančius labiausiai tuo motyvuoja, kad šis bajoras buvo jo nenuil tamu bendradarbiu žemaičių kalboje, kad jis esąs prie jo prisirišęs dėl jo žemesniojo luomo meilės ir kad su juo ilgus metus drauge dirbęs liaudies švietimo srityje⁴.

Muravjovai tik dėl to buvo susiartinę su Valančiumi, kad jie matė jį esant ne lenku, bet lietuviu. Rusai ieškojo po sukilimo Lietuvoje lietuvių ir buvo radę tik vieną Valančių. Deja, ši susiartinimą greit išardė rusų sugriežtinta pravoslaviškoji politika.

¹ Cylov V., Sbornik rasporaženij grafa Michaila Nikolajeviča Muravjova po usmireniju polskaho miateža v Sieviero-Zapadnyh gubernijach 1863–1864. Vilna 1866 psl. 153 s.

² Ibid. psl. 154.

³ Kauno Metropolijos Kurija (toliau – KMK). Arch. 63 t. 67 lap.

⁴ Ten pat. 73 t. 82. lap.

Rodos, pateiktų duomenų užtenka išreikšti nuomonei, kad Valančius 1863 m. 26–27 rugsėjo Vilniuje asmeniškai prašė Muravjovo palaikyti lietuvių kalbą. Pačiame pastabos tekste, kuris kalba apie lietuvišką katekizmo dėstymą, žymu dvasiškio įtaka. Nes pasauliečiui, ypačiai pravoslavui, katekizmo mintis savaime nebūtų atėjusi į galvą. Tik Valančiaus prašomas Muravjovas į savo instrukciją įdėjo minėtą pastabą dėl lietuvių kalbos pradžios mokyklose.

Pats parapinių mokyklų projekto turinys yra įdomus. Iš jo gyvai ryškėja Valančiaus lietuviškas nusistatymas.

Žemaičių vyskupas reikalavo, kad valdžios įsteigtose mokyklose:

- 1) Tikyba dėstyti vietos klebonas arba jo vikaras žemaičių kalba.
- 2) Vadovėliu siūlomas Zenovičiaus katekizmas, parašytas žemaičių kalba, ir Senojo bei Naujojo Įstatymo istorijos, parašytos Valančiaus.
- 3) Parapinių mokyklų mokytojai būtinai turi mokėti žemaičių kalbą ir be dalykų, dėstomų pagal nustatytą programą rusų kalba, save įpareigoja taip pat mokyti vaikus žemaitiško rašto.
- 4) Pirmam žemaitiškam skaitymui siūloma knygutė pavadinimu: Prade¹.

Bažnytinių parapinių mokyklų projektas yra šis:

- 1) Bažnytinėse pradžios mokyklose vaikai mokomi skaityti rusiškai ir žemaitiškai.
- 2) Mokytojais šioms mokykloms skiriami bažnyčios tarnai: varpininkas, zakristijonas; o jeigu jie nėra tinkami, klebonas renka šiam tikslui tinkamą asmenį, kuris moka gerai skaityti ir rašyti rusiškai ir žemaitiškai.
- 3) Algą mokytojui moka pagal susitarimą su klebonu vaikų tėvai.
- 4) Tikyba dėsto žemaičių kalba pats klebonas arba jo vikaras.
- 5) Vadovėliais tikybai dėstyti siūloma pradedamasis katekizmas, esąs žemaitiškuose elementoriuose, Zenovičiaus veikalas, o šventajai istorijai – Valančiaus knygutės.
- 6) Žinias apie mokinių skaičių bažnytinėse parapinėse mokyklose, lygiai ir apie jų pažangą moksle, kasmet suteikia klebonas vyskupui, kuris jas siunčia švietimo vyriausybei pagal priklausomumą.
- 7) Pirmajam skaitymui, išėjus elementorių, siūlomas Valančiaus veikalas pavadinimu: Prade².

Teisybė, rusai buvo susirūpinę lietuvių kalbos palaikymu. Vilniaus mokslo apygardos globėjas kunigaikštis Širinskis–Šichmatovas savo referate apie Šiaurės Vakarų krašto savybes 1862 m. 14 balandžio rašė švietimo ministerijos vadovui A.V.Golovninui: “Katalikų gyventojams reikia tikyba dėstyti vietine kalba: Žemaitijoje – žemaičių, Baltgudijoje – baltgudžių, bet jokiū būdu ne lenkų kalba. Kiti dalykai dėstomi rusų kalba. Žemaitijos mokyklose leista mokyti žemaitiškai skaityti ir rašyti”³. Tačiau praktikoje išėjo kitaip. Kol dar valdė Muravjovas, tai bent jo minėtos instrukcijos pastabos antroji dalis (“leidžiama mokyti katekizmo žemaičių kalba”) buvo pildoma. Rusų valdžia, uždariusi parapines mokyklas ir įsteigusi savąsias, ne tik kad nemokė lietuvių kalbos, bet, viešpataujant fon Kaufmanui, ir kunigus vertė dėstyti tikyba rusiškai. Vilniaus švietimo apygardos globėjas Kornilovas pasirūpino atlitografuoti trumpą Rymo katalikų katekizmą ir šventąją istoriją rusų kalba. Generalgubernatorius fon Kaufmanas įsakė šį katekizmą vartoti vadovėliu ir tikyba dėstyti būtinai rusų kalba visose Vilniaus mokslo apygardos pradžios mokyklose. Žemaičiams padaryta tik maža išimtis: Žemaičiuose, kur žmonės dar ne visur suspėjo susipažinti su rusų kalba, galima leisti katekizmą dėstyti pradžios mokyklose žemaičių kalba, bet ne kitaip, kaip kiekvienu atskiru atveju pradžios mokyklų direkcija, prijungdama vietos taikos tarpininko nuomonę, turi prašyti Vilniaus mokslo apygardos globėjo leidimo⁴. Vadinasi, praktikoje buvo aiškiai siekiama ligi minimumo susiaurinti Muravjovo suteiktą lietuvių kalbos laisvę ir netgi ją visiškai paaukoti rusiškosios politikos idealui.

Taikos tarpininkai ir švietimo žinybos valdininkai, vyriausybės liepiami, versdavo kunigus tikyba dėstyti vaikams rusiškai. Valančius, kaipo Žemaičių vyskupijos vyskupas ir vienintelis

¹ Ten pat. 58. t. 497 lap.

² KMK. Arch. 58 t. 497 lap.

³ Корниловъ И., Русское Дѣло въ Сѣверо-западномъ Краѣ. С. Петербургъ 1901. psl. 20.

⁴ KMK. Arch. 58. t. 398–399 lap.

lietuvių tautos atstovas rusų valdžios akivaizdoje, stengėsi visomis jėgomis ginti šventas savo tautos teises nuo priešų pasikėsinių. Jis įrodinėja generalgubernatoriui fon. Kaufmanui rusų valdžios reikalavimų neracionalumą motyvuodamas tuo, kad lietuvių gyventojų vaikai stoja į mokyklą nė žodžio nesuprasdami rusiškai. Todėl jie visiškai nesupranta tikybos, dėstomos šia kalba. Visi kunigų darbai ir pastangos eina niekais. Negalima tikėtis, kad toks tikybos dėstymas pradžios mokyklose būtų ateityje naudingas; nes kol mokiniai tiek susipažįsta su rusų kalba, kad galėtų suprasti tokį sunkų dalyką, kaip kad yra tikyba, jie jau baigia mokslą ir išeina iš mokyklos, o į jų vietą stoja nauji mokiniai, nesuprantantieji rusų kalbos. Tuo būdu religinio vaikų auklėjimo atžvilgiu nebūsią jokios pažangos. "Todėl Jūsų Ekscelencijos pirmtakas instrukcijoje apie pradžios mokyklas nutarė tose vietose, kuriose gyventojai grynai lietuviai, tikybą galima dėstyti lietuvių arba žemaičių kalba. Iš to, kas pasakyta, eina išvada, kad įvestoji rusų kalba į tikybos dėstymą pradžios mokyklose neatitinka tikrų besimokančios jaunuomenės reikalavimų, o drauge nesutinka ir su Monarcho valia, apreiškta aukščiausiam reskripte ponui ministerių komiteto pirmininkui. Iš šio reskripto aiškėja, kad mūsų Šviesiausias Viešpats Imperatorius nori, jog krikščionių mokslo pradai giliai įleisti šaknis į jaunosios kartos širdį. Be to, Dievo ir Bažnyčios įstatymai mus įpareigoja šiam darbui"¹.

Fon Kaufmanas, būdamas uolus rusinimo politikos reiškęjas, neatsižvelgė į Valančiaus pamatuotus išdėstymus. Jis per Kauno gubernatorių atsakė: pats belankydamas pradžios mokyklas, asmeniškai įsitikinęs, kad mokiniai, išbuvę metus mokykloje, gerai suprantą rusiškai ir sugebą dėstomą dalyką išmokti šioje kalboje. Todėl jis randąs esant reikalingu daiktu, kad kunigai tiksliai laikytųsi jau nurodytos tvarkos, t.y. naujai įstojusius vaikus turį mokyti poterių lietuvių arba žemaičių kalba, o antrais metais esą įpareigoti dėstyti tikybą pagal rusų vadovėlį. Išimties keliu esą leidžiama tik ten dėstyti lietuviškai, kur pasirodysią, kad vaikai tikrai nesuprantą rusų kalbos, bet ne kitaip, kaip kiekvieną kartą gavus atskirą švietimo vyriausybės leidimą².

Rusų sugriežtintos nutautinimo pastangos susidūrė su lietuvišku tvirtu atsparumu. Iš šio susidūrimo kilo ilgametė kova, kuriai

kunigija, didvyriškai pasiaukodama, garbingai vadovavo. Šioje kovoje lietuviškąją vėliavą iškėlė vyskupas Motiejus Valančius. Lietuvių ištvermingas pasipriešinimas rusų mokyklinei politikai sudaro vieną iš įdomiausių lietuviškojo darbo epizodų tiek Valančiaus, tiek ir vėlesniais laikais. Išsamesnis šios kovos nagrinėjimas išeina iš mūsų darbo rėmų³.

[Tiesos kelias, 1938. Nr. 4. P. 203–212.]

Kai rusų valdžia 1864 m. sumanė įvesti rusų kalbą į religijos dėstymą gimnazijoje, Valančius darė žygių, kad Kauno gubernijos gimnazijose tikyba būtų dėstoma ne rusiškai, bet lietuviškai. Deja, Žemaičių vyskupo pastangos liko be vaisių. Jo sumanymą įvykdyti neleido rusų valdžia, kuri despoto jėga visur bruko vietos gyventojams nekenčiamą rusų kalbą.

Jeigu rusų valdžia tais laikais būtų Valančiaus paklausiusi ir į gimnazijas įvedusi lietuvių kalbą, tai, be abejo, lietuvių tautinis atgimimas būtų labiau sustiprėjęs ir pasireiškęs greitesniu tempu. Juk tada gimnazijose ėjo mokslą daugumas bajorų kilmės vaikai. Labai galimas daiktas, kad mūsų bajorija per lietuviškąją tikybos dėstymą, būtų labiau suartėjusi su lietuvių kalba ir galutinai nepametusi ryšių su liaudiškuoju tautos kamienu. Gal būtume susilaukę ne vien liaudiškos, bet ir bajoriškosios inteligentijos tautinio atgimimo visoje pilnumoje.

Mūsų oponentai galėtų mums pasakyti: teisybė, Valančius stengėsi įvesti tikybos dėstymą lietuvių kalba, bet tai darė ne lietuviško patriotizmo sumetimais; jis norėjo nusikratyti rusų kalbą. Į tai atsakom: jeigu tik Valančius būtų buvęs lenkiško nusistatymo vyskupas, tai jis jokių būdu nebūtų sutikęs su lietuvių kalbos įvedimu, nekalbant jau apie jo paties iniciatyvą ir pastangas tuo reikalu. Lietuvių kalba lenkui visada buvo pajuokos objektas ir pagoniškumo pėdsakas, kurį esą reikia išnaikinti.

¹ KMK. Arch. 58 t. lap. 389–390.

² KMK. Arch. 58 t. 401 lap.

³ Plačiau norintiems susipažinti su šiuo klausimu rekomenduojam skaityti Dr. J. Matuso rimtą studiją: "Lietuvių rusinimas per pradžios mokyklas", Kaunas 1937. Autoriaus darbas yra giliai pagrįstas archyviniais šaltiniais.

Tai patvirtina gretimųjų Lietuvos vyskupijų pavyzdys. Ir Vilniuje, ir Seinuose nematome tais laikais nė vieno vyskupo lenko, kuris būtų pabrėžęs lietuvių kalbos teises. Į tikybos dėstymą rusų kalba vienaip reagavo Valančius, kitaip - pastarųjų vyskupijų ordinai: šie vyskupai visai neatsižvelgė į lietuvių kalbos reikalingumą; jie netgi nenorėjo žinoti, kad jų vyskupijose yra žymi lietuvių dalis.

4. Valančius, išėjęs iš lietuviškosios liaudies, visą laiką rūpinosi josios gerove. Aukštesnysis bajoriškasis luomas jam neimponavo ir jis tiek juo nesižavėjo, kiek žavėjosi vėlesnieji vyskupai - Baranauskas ir Paliulionis. Todėl šiuo luomu jis per daug ir nesi-domėjo. Jis buvo jam lyg ir svetimas. Visas Valančiaus dėmesys buvo nukreiptas į lietuviškąją liaudį. Jeigu inteligentas, gilaus proto mokslininkas, iškilęs į bažnytinės hierarchijos viršūnę, neima savo veiklos objektu inteligentinio sulenkėjimo bajoriškojo luomo, o glaudžiasi prie lietuviškosios niekinamos liaudies, kuri stovi viso jo viešojo gyvenimo veikimo programos centre, tai nesunku spręsti, kad tas Bažnyčios vyras savo tautine bei politine orientacija esmingai skyrėsi iš daugelio kitų savo amžininkų. Ši jo skirtinga, aniems laikams labai pažangi ir originali orientacija suponuoja jo lietuvišką patriotinį krikščionišką nusistatymą, kuris ir davė linkmę visiems jo darbams.

Valančius, sėkmingai įgyvendinęs blaivybės idėją lietuviškoje liaudyje, rūpinasi toliau ją dorinti ir kelti aukšty. Liaudžiai šviesti jis buvo sumanęs leisti periodinį lietuvišką savaitraštį "Pakelewingas". 1859 m. vasario 21 raštu Nr. 496 jis išdėsto savo sumanymą vidaus reikalų ministeriui ir prašo leidimo lietuviškam periodiniam laikraščiui: "Be abejo, Jūsų Ekscelencijai yra žinoma, kad Kauno gubernijos valstiečiai visiškai atsisakė svaiginamųjų gėrimų. Liaudžiai, išsilaisvinusiai iš žemiausio geidulio, yra reikalinga dorinė įtaka, kuri galėtų ją palaikyti einančią susitūrėjimo keliu ir suteiktų jai vieton pirmųjų šlykščių smagumų kilnesnį patenkinimą, gaivinantį protą ir širdį. Rusų tauta ir latviai turi savo laikraščius ir įvairios rūšies periodiškai leidžiamas brošiūras, kurie patenkina šį reikalą. Bet žemaičiai ir lietuviai, kurie taip pat sudaro maloningo viešpaties imperatoriaus ištikimų valdinių dalelę, iki šiol neturi tokio organo, kuriuo galėtų naudotis atitinkamai savo padėčiai švietimo vaisiais. Todėl sumaniau

nuolankiausiai iškelti šį trūkumą Jūsų Ekscelencijai pilnai įsitikinęs, kad Jūs, Maloningas Pone, atkreipsite palankų dėmesį į šį dalyką ir neatsisakysite suteikti savo aukštaviršininkiško pritarimo mano planui, kuris šitoks yra: Mano tiesioginė priežiūra įsteigti redakciją brošiūrėlės, savo rūšies laikraščelio, kurio vienintelė paskirtis, kaip iš prijungiamos programos jūsų Ekscelencija malonės matyti, būtų skleisti naudingas dorines ir liečiančias ūkiškąjį valstiečių būvį žinias. Aš gyvenu viltimi, kad Jūsų Ekscelencija rasite mano planą naudingą ir mane pagerbsite palankiu pranešimu apie aukštaviršininkišką iš Jūsų pusės, Maloningas Pone, leidimą ir pritarimą.

Vykdamas šį planą yra vienas nepatogumas, kurio pašalinimas pareis nuo Jūsų Ekscelencijos sutikimo, būtent kad spausdinant brošiūrėlės cenzūra būtų man pačiam pavesta. Aš nuolankiausiai to prašau, Maloningas Pone, dėl to, kad nelengva rasti cenzorius žemaičių kalbai, nes ši kalba yra žemesniojo luomo kalba ir svetima netgi čionykščiams mokytiems. Iš savo pusės drįstu įtikinti Jūsų Ekscelenciją, kad valdžios pasitikėjimas bus šventai laikomas¹.

To paties turinio raštu 1859 m. kovo 7 Nr. 661 Valančius kreipėsi į generalgubernatorių Nazimovą, prašydamas paremti lietuviškojo laikraščio leidimo sumanyimą: "...prijemliu smelost pokornejše prosit Vaše Visokoprevoschoditelstvo ne otkazat so svojei storoni Visokonačalničjego sodejstvija v odobrenii moego plana"².

Įsižiūrėję į sumanyto laikraščio programą, matome, kad Valančius siekė savo tautai trijų dalykų:

1. ją katalikiškai sureguliuoti ir sudorinti,
2. kelti jos materialinį gerbūvį ir,
3. stiprinti josios tautišką sąmonę. Todėl jis buvo pasiryžęs pirmame skyriuje rašyti apie žmogaus pareigas Dievui, artimui ir pačiam sau, spausdinti ištraukas iš Senojo bei Naujojo Įstatymo Šv. Rašto ir jų aiškinimus, taip pat bažnytinius himnus. Antrame skyriuje buvo manęs redaguoti agronominius dalykus, susijusius su valstiečių ūkiu, ir straipsnius iš gamtos mokslų. Lietuviškiems dalykams buvo sumanęs skirti net du skyrius, kuriuose ketino

¹ KMK. Arch. 56 t. 738 lap. pagal juodrašį.

² Ten pat, 56 t. 739. lap.

duoti žinių iš geografijos ir istorijos, ypačiai gimtojo krašto istorijos, talpinti liaudies literatūros dalykus, kaip antai: liaudies dainas, pasakas, patarles ir mįsles¹.

Žinios apie projektuojamąjį Valančiaus laikraštį buvo plačiau pasklidusios. Ypačiai šiuo klausimu interesavosi tų laikų lietuviai patriotai, kuriems rūpėjo lietuvių tautos kėlimas. Simonas Daukantas, sužinojęs apie Valančiaus sumanymą, rašo iš Svierlavos Napoleonui Praniauskui; departamento valdininkui Švietimo ministerijoje Petrapily, kad praneštų Valančiui apie formalumus gauti laikraščio leidimui².

Praniauskas, išdėstydamas, kuria instancijų tvarka reikia daryti žygius, džiaugiasi Valančiaus sumanymu ir linki jį laimingai realizuoti. Valančius, per vėlavę gavęs Praniausko instrukciją, negalėjo ja pasinaudoti. Kadangi numatytas redaktorius Akelevičius, pradėjęs klabinti nuo Vilniaus, nieko nelaimėjo, tai Valančius savo sumanymą jau iškėlė vidaus reikalų ministeriui, o generalgubernatoriaus Nazimovo prašė jį paremti. Valančius apie tai pranešė Praniauskui ir dėkojo jam už malonų bendradarbiavimą gauti leidimui projektuojamam žemaičių laikraštėliui, kuris esąs labai reikalingas liaudžiai, ypač kai ji, išsižadėjusi svaiginamųjų gėrimų, reikalauja kilnesnio patenkinimo. Baigdamas savo laišką vyskupas prašo Praniauską budėti dėl šio sumanymo įvykdymo, ir jeigu jam pavyksią jį įvykdyti, jis laimėsias didelį savo viengencių dėkingumą³.

Deja, rusų valdžia buvo priešinga lietuvių tautos kultūriniam kilimui. Todėl Valančiaus sumanymą ir prašymą jį sutiko nepalankiai ir palaidojo savo archyvų dulkėse. Visai teisingai rašė Ugenskis: "Labai malonu girdėti, kad dori žemaičiai išsižadėjo jiems pragaištingos degtinės. Dieve duok, kad visada taip būtų. Bet vargšai apsigaus laukdami už tai malonių iš valdžios, kuri aiškiai pati remia šios ir kitų paleistuvysčių plėtimąsi. Nabaštiks Mikalojis lubiedawo sakyti: "Kuo daugiau muna padonijei gers ir paleistuvaus, tuo lengviaus bus man jeis walditi, kaip banda be prota ir iszminties". Savo makiavėlinės politikos vedama valdžia nepalankiai žiūri į dorų žemaičių blaivybę".

Teisybė, Vilniaus mokslo apygardos globėjas Kunigaikštis Širinskis-Šichmatovas aukščiau minėtame rašte buvo Golovninui išsireiškęs už žemaitiškojo, Rusijai nepriešingo tautiškumo palaikymą

žemesniuose gyventojų sluoksniuose, ir šiam tikslui siekti buvo numatęs leisti laikraštį liaudžiai⁴. Tačiau tokie sumanymai liko tik popieriuje. Praktikoje buvo siekiama fizine ukazų prievarta įkvėpti gyventojams rusiškosios dvasios.

Jeigu palyginsime Valančiaus "Pekelwingo" programą su Pa-liulionio "Nedėldienio Skaitymai", išėjusiais 40 metų su viršum vėliau, tai pastebėsime, kad Valančiaus projektuojamo savaitraščio programa buvo nepalyginti patriotiškesnė: joje matome tėvynės istorijos ir liaudies literatūros skyrių, tuo tarpu kai "Nedėldienio Skaitymuose" dominuoja tik vienas grynai religinis momentas be mažiausios tautiškos patriotinės idėjos pėdsako.

5. Valančiaus lietuvišką susipratimą liudija ir tas faktas, kad jis pirmas lietuviškai rašė aplinkraščius savo vyskupijos kunigams. Pavyzdžiui, toks aplinkraštis buvo parašytas 1864 m. rugsėjo 14 d. kaip tik tuo laiku, kai rusai buvo pradėję žmonėse platinti pravoslaviškus paveikslus ir kryželius, kurių priėmimas pagal juose padėtą parašą reiškė pravoslavijos priėmimą. Šis Žemaičių vyskupo raštas dvelkia apaštališku uolumu. Kylant priespaudoms, jis ragina savo kunigus nepulti dvasia, bet melstis, pasitikėti Dievu ir rūpintis sau pavestų žmonių išganymu, kad jie jokių viliojimų nesiduotų atplėšiami nuo katalikų tikėjimo. Kunigai turi budėti, kad žmonės neimtų platinamų pravoslaviškų kryželių ir paveikslų. Toliau įsako kunigams rūpintis parapiinėmis mokyklomis ir budėti, kad vaikai "grynu pienu katalikų mokslo panietūs". Pagaliau ragina nesikišti į politinius pasaulinius dalykus, gerbti pasaulinę valdžią, bet už tai drąsiai atiduoti Dievui, kas yra Dievo ginant katalikų tikėjimą: "Kentėti už tikėjimą laikykite didžiausia laime, nesigailėdami dėl jo nustoti visų žemės turtų ir gyvybės, jeigu to Dievas nuo jūsų pareikalautų".

Šį įdomų aplinkraščių paduodam in extenso Valančiaus tarmėje ir rašyboje:

¹ KMK. Arch. 56 t. 740 lap.

² KMK. Arch. 56 t. 735-736. lap.

³ KMK Arch. t. 56. 737. lap.

⁴ Kornilov, 1 c. psl. 22.

Motiejus Kazimieras

Wołonczewski

Isz Diewa ir Apasztaliszka Sosta milestos

Wiskupas Žemajcziu

Milausiems Kunigams sawa

Wiskupistes

Paswejkiniamas Wieszpatieje

Tame laikė wisokiu nelaimiu, kuriomis Diewuj pasidaboje datirti musu kraszta, raszau pri Jusu, milausi Tarnaj Altoriaus, trokszdamas patwirtinti su Jumis riszi mažones Katalikiszkos, o par Jumis ir su awelems mana stipriaus susijungti musu Wieszpatieje Jezusie Kristusie.

Meldži. Jusu milausi, kad tarp wargiu prispaudimu szio swieta dwasia nenupułtomet, pakialkit akis aukštini pri Tiewa szwiesibiu, nuog kurio wisoks palinksminims ir pagialba plust. Non enim dedit nobis Deus Spiritum timoris, sed virtutis et dilectionis et sobrietatis. Ad Tim.

Su czista szirdi artinkites pri Altoriaus diel atprowinieima nekruwinos apieros Jezaus Pona, kad wietoj parjednoima užrustinto Diewa neužtrauktumet nauju debesiu Jo baisios rustibes.

Kurie negales susiwažiuoti ing wienu wieta ant Szwentu Re-kolekciju, tegul atbun kaip galedami po wienu arba po du, o amžinomis tejsibiemis duszes sawa sujudine i pasirokukiet su sanžynie sawa, kaip lig sziolej dirbot apej iszganima sawa ir pawestu sau duszi, kaip jeszkojot garbies Diewa, kaip tarnawot Iam, cui servire regnare est; o apczistijen duszes par pakuta kielkiet czistas rankas dangun su Majžieszi, kad iszspilditu kas paraszita ira pas Joela Pranasza: Inter vestibulum et Altare plorabunt sacerdotes ministri Domini et dicent: parce Domine, parce populo tuo, et ne des haereditatem Tuam in opprobrium.

Su atnauintomis duszies silomis imkiet iszguldinieti teisibes wieras Katalikiszkos ne paprastuse pamoksluse isz kuriu mažaj kan pelna praszcziokej, bet katokizmosie par klausimus ir atsakimus ajszkiej, prigulenczej, su stipra wiera ir karszta szirdieje mažone Diewa, kad apszwiesti amžinomis tejsibiemis wargdienej atbustu kaip isz miega ir twirtaj prisirisztu pri Szwentos Katalikiszkos wieras, nekoku wilawimu nedudamis nu anos atplieszti.

Klebonaj ir pardietinej Bažnicziu tegul atmen kad Ju pirma pawinastis ļaužiti duona dwasiszka sawa parapijonems ipatingai jej niera kam gieriaus ju užwaduti, kad par ju nedbałasti neisz-sipilditu žodej Ieremiosziaus pranasza: parvuli petierunt panem et non erat qui frageret eis. Pri ju teipogi prigul užwejza szkalku parapijos, je tur jausti, wajkaj czistu pienu Kataliku moksła penietus ir tikroj pabažnastej augtu.

Nesikiszkiat milausi pri to, kas pri szwentos wieras ne prigul, nes saka Apasztol̄s: nemo militans Deo implicat se negotiis secularibus, ut ei placeat, cui se probavit; atidukiet kas yra Ciesoriaus Ciesoriuj ir žmones weskiat ant kiala pakłusnuma ir paszenawones waldžios swietiszkos, mokikiet jus sakau su Szwentu Powilu: Principibus et potestatibus subditos esse dicto obedire, ad omne opus bonum paratos esse; bet wilej dranzej be atžwałgos atidukiet Diewuj kas ira Diewa gindami tikra tikieima kataliku; kientieti už wiera už didžiausi paskajtikiet ļaime, nesigajledami del anos nustoti wisu žiames turtu ir giwibes, jeju to Dievas nu jusu parejkalautu; nes pasakie Iszganitojas: Beati qui persecutionem patiuntur propter iustitiam, ipsorum est enim regnum coelorum. Jauskiat milausi, jei kad bemiegant nieprietelus duszies ne pasietu kukalu ant dirwos dangiszka Gaspadoriaus, kukalu sakau błoga tikieima ir darbu błogu. Swetimu szwentinibes ženklų križeliu, abrozelu tegul nieks nejema bijodams kad ing žabangus ne iklutu.

Wienu žodžiu baigiu, Jus patis kunegaj milausi ir aweles mana stipraj turiekieties Szwentos Katalikiszkos wieras, už wis ļabiaus brongindami tan Szwenta Škarba: nes kas pamaczis žmoguj norint wisa swieta nupelnitu, jej duszie sawa pražuditu, arba koki atmajna duos žmogus už duszie sawa! Sako Iszganitojus. Rasziau Warniusi Rugsieja 14 dienoj Warda Maryos 1864 metuse.

Matiejus Wiskupas

To raszto nereik žmoniems apskelbti bet patęms kunigams skajtiti. (KMK. Arch. 61 t. 644-645 ir 63 t. 78-79 lap.).

Buvo tokių kunigų, kurie, sekdami vyskupo pavyzdžiu, bandė susirašinėti su ganytoju lietuviškai. Čia reikia paminėti Žiobiškio kleboną kunigą F. Levickį, kuris į vyskupo lietuvišką aplinkraštį atsiliepė lietuvišku raštu. Kaip to laikų lietuviško susirašinėjimo pavyzdį skelbiam šį raštą in extenso:

Szwiesiausis Wiskupi Tiewy muna

Pildidamas walę Iomilistas Wiskupa ir žinodamas sawa pawinastę Klebona, o budamas labaj suspaustu nu wiresnibys, wajaunos kuri aki atwertą tur ant muna darba ir žinksnia, nes esu už kaltinika paskajtitu - diel rodima kiala iszganima ir pastiprinima wajkielu wieroj Szwętoj o labiausiej twirtas gala stoties wisa parmanont sawa wiera; padariau toki pariedka sawa parakwijoj, noriedamas rašta ir pawinaszczu krikszczioniszku iszmokiti:

Kieturiolika iszrinkau parakwijoj marczelgu, kurie pawini kožnas wienas turėti sawa daloj pawestoj jo užwejzdieimuj, mokitoju arba guwernoriu ir jam atadoti wisus wajkus, kad par žiema mokitū. Potam nu pradžios gawienis pabajgis kaledoti priimsiu pas sawi klebonijon ir patsaj su wargomistru mokisiu.

Par tun gal užsidengstu nu wiresnibys, o pažitka ton pati ir gal gieresni apturies, nes kožnas gales wajkas namie pawalgies atbiekti pasimokiti ir biednas pieminelis syrata greicziau pribus, nes marczelgom ir gaspadorem tokie dawiau paroda su prisakimu, kietu.

Patis tiewaj gieraj parmana diel ko tejp darau ir ant ko noriu prigatawiti, nes sunpotau kas lauk atejnoncziosi dienos ir kas gala sutikti auguncziusius. Kad nej szalna gyjdra ne pakunstu tun nauji rasodna ir jauna.

Norint Iomilista raszy apej tad, wienok wiresniby graso sztropu. Teip apsimislijau ir teip padariau, kad wilkas butų sotus ir awis czieła.

Kaip Iomilistaj atsejna, tegul teip ir stojes. Lauksiu žodžia ir storiosius iszpilditi. Tegul bus wale ir riedas Szwiesiasy Iomilistas.

Katrie klebonaj ira neitaramis ir nepriwejzamis gal padaris senowiszkej. Asz to negalu diel persekioima, norints smierczy ir turmos nebijau ir ant wisa pagatawas.

Wiresniby musu wiel dabar esancioje ira didžej rusti ir kieta pri wisu riedū. Žodžiu sakunts kaip iszlyjžio tur suspaudusi.

Lauksiu žodžia jej bus Iomilistas łoskas.

Metusy 1864 – Kunigas F. Lewicki

Łapkiczia Mienisia 16 dienoj

Žiobiszkia

(KMK. Arch. 63 t. lap. 70).

Priešingosios nuomonės šalininkai, be abejo, pasakys: Valančius dėl to šį aplinkraščių rašė lietuviškai, kad Muravjovas buvo uždraudęs vartoti lenkų kalbą oficialiuose kurijos susirašinėjimuose. Į tai atsakom: Šis priekaištas būtų su pagrindu, jeigu Valančius būtų aiškiai atsidūręs prieš šitokią alternatyvą: arba rusiškai, arba lietuviškai rašyti, nes kitos išeities nėra. Tačiau taip nebuvo: jis turėjo dar trečią, daug palankesnę išeitį: mūsų atveju jis būtų galėjęs rašyti oficialiąja bažnytine lotynų kalba, kuri būtų nekliuvusi nei rusų, nei lenkų, nei lietuvių. Juk ir dabar ši kalba dar vartojama bažnytiniame susirašinėjime. O vis dėlto Valančius rašė lietuviškai, nepaisydamas to, kad jo vyskupijoje buvo daug kunigų sulenkėjusių. Ir tik atsidūręs prieš griežtą rusų valdžios reikalavimą vartoti visame oficialiame kurijos susirašinėjime vien rusų kalbą, vyskupas darė žygių, kaip esame aukščiau matę, gauti leidimą kai kuriuos raštus rašyti lotynų kalba.

Valančiaus lietuviškas aplinkraštis rusų valdžiai savo turiniu labai nepatiko. Mykolas Muravjovas pavedė Kauno gubernijos valdytojui savo sūnui Nikolajui išreikalauti iš Valančiaus pasiūlytinimą dėl dviejų aplinkraščių punktų: kuo remdamasis jis draudžia žmonėms įsigyti nekatalikų šventintus kryželius bei ikonas, skelbia kunigams, kad jų tiesioginė pareiga esanti prižiūrėti parapijines mokyklas, tuo tarpu kai pradžios mokyklos pagal valdžios parėdymus esančios išimtos iš Rymo-katalikų dvasiškijs subordinacijos; dvasiškai gali jose būti tik tikybos dėstytojais. Pažymėtina, kad nei vilniškis, nei kauniškis Muravjovas nekibo prie Valančiaus už tai, kad aplinkraštis buvo rašytas lietuvių kalba.

Valančiui, kaip katalikų vyskupui, virte virė kraujas, skaitant tokį rusų valdžios reikalavimą. Rusų vyriausybė pasitenkino savo atviromis pastangomis, kuriomis ji siekė Lietuvos gyventojams įkvėpti savo propaguojamą pravoslaviją, ji norėjo, kad katalikų vyskupas būtų tik jų prieškatalikiškos akcijos pasyvus stebėtojas. Žemaičių vyskupas nesivaržydamas drąsiai atkirto savo raštu, rašytu 1865 m. kovo mėn. Jis išdėstė rusų valdžios atstovams, kad jo, kaip dvasios ganytojo, pareiga esanti budėti dėl neliečiamybės ir saugumo dėsnių šv. tikėjimo, kurį išpažįsta jam pavestoji avidė, rūpintis josios papročių skaistumu, įkvėpti jai reikiamos klusybės Dievo ir valstybės įstatymams. Todėl, kilus

krašte sukilimui, nepaisydamas grasinimų, jis ganytojiškais laiškais smerkęs sukilimą, raginęs žmones laikytis ramiai ir klausyti valdžios; daug kartų įvairiose bažnyčiose pats asmeniškai sakęs pamokslus prieš riaušes, liepdamas žmonėms gailėtis už pasipriešinimą valdžiai. "Kai pasirodė žmonėse ikonos šventųjų, kurių Katalikų Bažnyčia nepripažįstanti, ir kryželiai, kurių priėmimas reiškia pagal ant jų padėtą parašą pravoslavijos priėmimą, tai lygiai tos pačios pareigos vedamas turėjau įspėti savo avidę nuo sugundinimo". Panašiai Valančius pasiteisino ir dėl religijos dėstytojų parapijinėse mokyklose¹.

Nemalonus buvo rusams Valančiaus pasiteisinimas, bet, matydami vyskupą esant teisų, nutilo.

[Tiesos kelias, 1938. Nr. 7-8. P. 503-515.]

6. Valančiaus lietuviškumą atitiko ir jo politinis nusistatymas. 1863 metų revoliucija buvo lenkiškųjų patriotinių pastangų darbas - siekimas restauruoti buvusiąją lenkų-lietuvių respubliką (rzeczpospolita). Žemaičių vyskupas nepritarė sukilimui. Jis, realisto praktiko protu vertindamas tų laikų politinę situaciją, nesidavė pagaunamas utopinės revoliucinės nuotaikos.

Nors insurgentai, anonimais grasindami, reikalavo, kad Valančius Bažnyčios vardu autorizuotų revoliuciją, tačiau jis kietai laikėsi savo nusistatymo ir nėjo civilinėje politikoje į opoziciją rusų valdžiai. Vyskupas griežtai skirdavo bažnytinius dalykus nuo valstybinių - bažnytinėje politikoje jis buvo atviras, nepalenkiamas ir nepermalduojamas rusų valdžios opozicionierius.

Sukilimo šalininkų nepasitenkinimas Valančiaus politikos kryptimi yra išreikštas viename anoniminiame rašte². Veikiausiai šį raštą bus parašęs kuris nors iš karštuolių kunigų. Autorius primena Valančiui šventą pareigą viešai ginti išniekintas šventoves: "Kaip mūsų krašto sūnus, kaip katalikas ir pusės milijono tikinčiųjų žmonių ganytojas turi pareigą viešai ginti išniekintą šventovę, smerkti skriaudas, padarytas dorai, garbingiems papročiams ir žmonių religiniams jausmams". Autorius, išdėstęs policijos piktinaudystes Kauno Šaryčių bažnytėlėje, karštai ragina Valančių sekti Vilniaus vyskupo pavyzdžiu. "Jeigu neturėsi Fijalkowskio drąsos ir atvirai nepasiskelbsi, kad vadovausi, jei neišeisi su žmonėmis

į lauką ir drauge su jais nesiūsi maldas pas Dievą, tai bent įsakyk uždaryti visas bažnyčias, nes dabar jose šeimininkauja ne kunigai, bet policija ir bjaurių visuomenės išmatų būriai, nes suterštuose altoriuose Dievas nepriims aukos!

Pagaliau jau paties šalto galvojimo ir žydiško apskaičiavimo sumetimais Tavo viešas pasirodymas sukilėlių pusėje, Ganytojau, yra būtinas. Kunigų žodžiais guodžiami žmonės garbingai iškentės akimirkos spaudą ir išters, o išverti reikia. Valdžia yra kvaila ir silpna; tai matome iš to, kad ji žemomis priemonėmis pradeda kariauti, norėdama save apginti, šaukiasi visuomenės padugnių pagalbos. Ištesėsime, nepalauš mus šiuo keliu einančius, valdžia turės atsakyti tos sistemos, kurios nesėkmingumą pati pripažino Lenkų Karalystėje. Kelias žinomas - tuo keliu perėjo visa Lenkų Karalystė, nuo Varšuvos ligi menkausio miestelio, ligi mažiausios parapijos. Vargas mums, jeigu kartą valdžią suerzinę, parodysime savo silpnybę ligi tokio laipsnio, kad netgi savo bažnyčių ir maldų nesugebam apginti. Turėdami rankoje baimės ginklą, valdžia nuolat jo griebsis. Atsiminkime, kad tarp mūsų ir valdžios atsivėrė nebeišmatuojama bedugnė. Pagalvok, Ganytojau, apsvarstyk, perskaityk laikraščius, paklausk, kaip visoje Europoje bruzda tautų banga, kaip visur dreba galiūnai, ryškis ir pasirodyk viešai". Tokiu tonu rašė pagautasis revoliucinės dvasios. Valančius šiam raštui nebuvo abejingas. Jis darė žygių rusų valdžioje, ir, kaip iš jo susirašinėjimo su Kauno gubernatorium matyt, jis protestavo prieš bažnyčių profanavimą. Tačiau tiek reagavo, kiek buvo reikalinga ginti gryniems Bažnyčios interesams. Į tų dienų politinę sferą jis visai nesikišo.

Kaip tautiniu atžvilgiu Valančius visiškai nesijautė esąs lenkas, taip ir savo valstybiškai politiniu nusistatymu jis labai aiškiai išsiskyrė iš savo amžininkų. Būdamas sausas realistas-praktikas, jis netikėjo lenkų katalikiškos valstybės atgijimu. Tą netikėjimą išreiškė savo rašte "Katalikų Bažnyčios vargai Lietuvoje ir Žemaičiuose" sakydamas: "Kad Lenkai atgytų ir vėl karalystę įgytų,

¹ KMK. Arch. 63. t. lap. 81.

² KMK. Arch. 61 t. 123-124 lap.

sunku yra tikėti¹. Žinoma, neįmanoma iš Valančiaus reikalauti, kad jis tais sunkiais laikais būtų tikėjęs Lietuvos valstybės susikūrimo galimumu, jeigu 50 metų vėliau apie tai dar niekas nė sapnuoti nesapnavo. Valančiui imponavo tolerantesnės Vakarų valstybės. Jau "Žemaičių Vyskupystėje" jis reiškia simpatijų prancūzams palankiai atsiliepdamas apie prancūzmetį Žemaičiuose. Tačiau aiškiausiai atskleidžia Valančiaus politines pažiūras jo raštas "Katalikų Bažnyčios vargai Lietuvoje ir Žemaičiuose". Kunigo Sabermann'o lūpomis Valančius sako savo viengėnčiams: "Ateinate jūs ne kartą į Tilžę ir Klaipėdą, matote, kaip pas mus viskas eina gerai, niekas tikėjimo nekušina, niekas katalikų nepersekioja, niekas neima iš jų bažnyčių. Teisybė visuose dalykuose yra didžia; žmogus nekaltas ir išdą užmokėjęs nei vieno nesibijo ir niekas negali jam išplėsti nei vieno skatiko. Jeigu vis tai jums tinka, siųskite suplikas, arba prašymus pas mūsų galingą karalių Vilhelmą; tai melskite, kad jūsų kraštą užimtų į savo valdžią. Tas ponas yra išmintingas, teisingas, geras ir mylįs savo žmones"².

Vadinasi, Valančiaus noras buvo pakeisti nelemtą rusiškąjį jungą švelnesniu Prūsų karaliaus viešpatavimu. Ano meto politinė Lietuvos situacija nejučiomis pakreipė Žemaičių vyskupo žvilgį į Vakarus, kuriuose jis norėjo rasti pagalbos prieš rusų imperializmo spaudimą. Ir vėliau panaši mintis nebuvo svetima. Popiežius Leonas XIII Vilniaus vyskupo Zvieravičiaus ištremimo proga galvojo pavesti Rusijos katalikus globoti Kaizeriui Wilhelmui, kaip kad prancūzai globojo katalikus Turkijoje.

7. Toliau Valančiaus lietuviškumui įrodyti galima kaip argumentą panaudoti ir jo kalbą, pasakytą žemaitiškai katedroje 1866 m. gegužės 8. Teisybė, šią kalbą Valančius sakė rusų valdžios verčiamas. Todėl joje išreikštų politinių pažiūrų, kaipo padiktuočių fizinio būtinumo, negalima laikyti jo vidinių įsitikinimų vaisiumi. Tačiau kai kurie šios kalbos motyvavimai aiškiai parodo jį esant lietuviu. Pavyzdžiui, jis sako: "Nuo senų laikų, būdami lenkų įtakoje, ir mes lietuviai su žemaičiais, kurie norime sau pripažinti pastovesnį protą, persiėmėm klaidingais dėsniais, ypačiai aukščiau vertindami lenkų kalbą už mūsų gimtąją lietuvių, ir pasisavinom lengvą būdą, lankstomą naujoviškumo vėjų".

Valančiaus kanceliarijos archyve randame šią kalbą parašytą paties Valančiaus ranka lenkų kalba. Yra vienas lietuviško vertimo egzempliorius rusų transkripcijoje ir vienas egzempliorius rusų vertime. Kadangi ši kalba rašyta paties Valančiaus lenkiškai, tai ją ir paduodam originalo kalba:

Wciągu lat siedmnastu zajmując się interesem zbawienia waszego zawsze miałem na widoku i dobro wasze doczesne. Jak mi się ten trud udał samiście widzieli. Byliśmy poprawili kościoły zaprowadzili moralność i poznanie wiary, najwięcej przez zaprowadzenie szkółek parafialnych. Oddychaliśmy swobodnie. Najjaśniejszy Pan był na nas łaskaw, nikt się nie dotykał interessu wiary naszej, wszystko szło pomyślnie.

Lecz kto nas zbił z tego pomyślnego toru? I niechcąc przyznać się musimy, że my sami. Od dawnych czasów zostając pod wpływem polskiego elementu, i my litwini ze żmudzinami, którzy chcemy sobie przyznać umysł stalszy, przejęliśmy się fałszywemi zasadami, zwłaszcza we względzie wyżej stawienia polskiego języka nad nasz przyrodzony litewski, i przyswoiliśmy charakter lekki lada wiatrem nowości poruszający się. Wszak to od nich byliśmy przyjęli owe te żaloby i owe dziwaczne śpiewy po kościołach. Przewidywałem, czem te nowości grożą, i gdzie tylko mogłem i jak mogłem starałem się przeszkodzić. Ale daremne były usiłowania.

Niedoświadczona młodzież nasza zajęła grozne miejsce, nie mogliśmy działać tak śmiało, jak byliśmy obowiązani. Wielu nawet z duchownych zaczęło wyłamywać się z pod winnego posłuszeństwa naprzód władzy duchownej, potem i cywilnej.

Jestem tego przekonania, że wielu z księży poszło do lasu dla tego tylko, ażeby mnie się nie lękać i dogadzać swym namiętnościami. I w rzeczy samej prawie sami tylko głośni z niegodziwego

¹ Valančius M., Maskoliams katalikus persekiojant, surinko ir paaiškino doc. J. Tumas, Kaunas 1929 m. psl. 76.

² Wołoczewskis Motiejus I, Zemaitių Wiskupiste, Wilniuj 1848. psl. 20-21. - Kai kurios "Zemaičių Vyskupystės" veikalo vietos rusams labai nepatiko; žiūr. „Нѣскольکو словъ о жмудскихъ народныхъ книгахъ („Вѣстникъ Западной России" 1865. X. II. psl. 154.5.).

postępowania poszli do powstania. Jaki ich udział spotkał, sami wiecie. Zdaje się, że Pan Bóg użył tego środka dla oczyszczenia kleru. Niemasz dziś ich, bo wszyscy się udalili z dyecezyi.

Lecz kiedy mówię o księżach wnet zwracam uwagę na ciebie narodzie pracowity. Wszakże wy to zostaliście przez szczególną łaskę Boga i najwyższego monarchy swobodą i nadzieleni ziemią, wy najwięcej obowiązani byliście i jesteście pokazać wdzięczność rządowi, a jednak nie jeden i z was należał do powstania.

Te występki nasze jakie za sobą pociągnęły nieszczęścia? Oto najpierwsze i największe utracenie łaski Monarchy, chcącego lud swej władzy poddany widzieć w pomyślności. Ściągnęliśmy niechęć na osoby stanowiące pierwszeństwo w społeczności. Obywatelstwo w rzeczy samej najwięcej się przeniewierzyło i najwięcej ucierpiało.

Z żalem wyznać muszę, że należenie do powstania Księży nie im samym tylko zaszkodziło. Przez ten postępek swój przedstawili w oczach rządu nawet największą wiarę naszą w nędznej postawie. Z tąd to i reszta duchowieństwa wystowiona jest na pewny rodzaj niechęci. Gdy tem czasem wiara katolicka głosi wszędzie szczere posłuszeństwo władzy. Wyraźnie mówi, że niema innej władzy tylko od Boga, i kto tej się sprzeciwia, rozporządzeniu Bożkiemu się sprzeciwia.

Ale miłe dziatki moje mamy w Bogu najlitościwszym Monarsze nadzieję, że prędzej lub później miną fatalne skutki powstania. Jak przeto mamy uzbroić się nadal przeciwko podobnym wypadkom?

Otóż raz nazawsze wyrzec się tej nadziei, że kiedyś będziemy oddzielnym narodem, Rossyi niepodległym. Nienaśladować nigdy dawnych sąsiadów naszych Polaków w ich lekkomyślności, niech interessa swoje prowadzą, jak chcą. Będąc zaś częścią nieoddzielną Rossyi, uczmy się języka rosyjskiego, niezapominając jednak naszego ojczystego, litewskiego lub żmudzkiego. Uznajmy ruskich za bracią naszą i pokochajmy ich.

Wiem najmilsze dziatki, że się trwożycie o całość świętej wiary naszej katolickiej. Porzucicie to, gdyż wiem, że oni kościołów naszych zamykać lub na inne wyznania zabierać nie będą, ani prześladować nas z powodu wiary nie myślą. Za tem przez stałą wierność rządowi Rossyjskiemu starajmy się odzyskać dawne zaufanie a z tem wróć

się i dawne czasy, dawna łaska Naj. Monarchy i dawna przychylność russkich dla nas. Co kiedy zobaczymy, szczerze się pocieszymy. Pokój Boży niech będzie z wami. Amen.

KMK. Arch. 63 t. 312-313 lap.

8. Nesugriaunamas argumentas įrodyti Valančiaus lietuviškam nusistatymui yra grafo Kossakovskio liudijimas. Savo atsiminimuose jis šitaip rašo apie vyskupą Valančių: "Buvo tai garbingas žmogus ir uolus kunigas, rūpinęsis savo tikinčiųjų sielų gerove. Šiek tiek buvo chlopomanas, platino lietuvių kalbą žmonėse ir džiaugėsi pas juos dideliu populiariumu.

Santykiuose su valdžia pasižymėjo didele pilietine drąsa ir atvirumu. Buvo žinomas savo drąsiais atsakymais. Kai vieną kartą vietinis gubernatorius pradėjo jį įtikinėti, kad jis iš gerų šaltinių žinąs, būk. Šv. Čenstachavos Mergelė kitados buvusi pravoslaviška, vyskupas jam atsakė: "Labai stebiuosi, kad jūs, mano ponai, pasilikote pravoslavais, jeigu Švenčiausioji Mergelė kitados perėjo iš pravoslavijos į katalikybę". Kai 1864 m. keli lietuviškųjų gubernijų dvarininkai buvo priėmę pravoslaviją, generolas Muravjovas pasakęs Valančiui: "O kas, vyskupe, mūsų pravoslaviškas tikėjimas plečiasi". "Dėkui Dievui, nes per tai mūsų šv. katalikiškas tikėjimas valosi", – atsakė garbingas ganytojas.

Neįmanoma išpasakoti visų anekdotų, paplitusių apie vyskupą Valančių.

"Būdamas svečiuose Lidokiuose, prikaišiojo gausiai susirinkusiems bajorams, kad jie nekalba lietuviškai. Mane įkalbinėjo stoti į seminariją, bet be pasekmių, nes niekad neturėjau pašaukimo į dvasinį luomą"¹.

Iš tikro Valančius turėjo būti aukštame laipsnyje susipratęs lietuvis, jeigu jis drįso gausiai susirinkusiems Lietuvos aristokratams prikaišioti, kad jie nekalba lietuviškai. Klausimas, ar šiandien panašiose sąlygose kuris nors iš mūsų patriotų galėtų tai padaryti.

Turėdami prieš akis išdėstytus argumentus, laikome vyskupą Valančių susipratusiu ir karštu lietuviu, kurio lietuviškasis uolumas

¹ Stan. Kaz. Kossakowski, Pamiętnik I 1837-1862 m. (Autorius mirė 1905 m. Rankraštis buvo pas Kossakovskių giminę. Nežinia, kur jis dabar yra).

pasireiškė ne tiek žodžiais, kiek tyliu, išstvermingu, ilgu darbu. Todėl neskiriam daug svarbos prof. Janulaičio aprioriniams tvirtinimams. Priešingai, labai stebimės, kad gerbiamas profesorius kaipo mokslininkas, kalbėdamas istoriško objektyvumo vardu, pats savo apodiktiskais tvirtinimais stoja į griežtą antitezę istoriškai tikrovei.

Kaip kitados apie vyskupą Giedraitį, taip vėliau ir apie Valančių spietėsi lietuviai veikėjai ir literatai. Prieš 1863 metų revoliuciją visu tempu reiškėsi lietuviškasis gyvenimas blaivybės ir švietimo sąjūdžiu. Šio viso gyvenimo spiritus movens buvo vyskupas Motiejus. Ši plataus masto asmenybė mokėjo suderinti tuolaikiniame lietuviškajame gyvenime viduramžių katalikiškos asketikos idealą su antikiniu Eladės humanišku. Veikdamas sub specie aeternitatis, Žemaičių vyskupas drauge pabrėžė ir žemės gyvenimo svarbą. Sunkiausiai priespaudų laikais šis realistas praktikas buvo įkinkęs visą savo sąmojų tarnauti savo tautos tautiškajam idealui.

Valančiaus laikais Lietuvos dvasininkija ir dalimi pasaulinė inteligentija jau buvo susidiferenciovusi trimis grupėmis.

Pirmąją grupę sudarė visi tie, kurie jau buvo nutraukę ryšius su senomis lenkiškomis tradicijomis ir suspėjo sudaryti lietuvišką ideologiją. Juos jau galima laikyti tautos atstovais, sąmoningai dirbančiais lietuviškąjį darbą. Jie rūpinosi liaudies blaivinimu bei švietimu ir stengėsi kelti lietuviškąją literatūrą, netgi buvo iškėlę sumanymą sukurti bendrinę lietuvių kalbą, kuri žemaičių ir aukštaičių gimines suliedintų į vieną lietuviškąją tautą¹.

Šios susipratusių lietuvių grupės vyriausieji reprezentantai buvo Valančius, Daukantas, Ugenkis, Ivinskis ir kt. Iki sukilimo ji nevaržoma sėkmingai vykdė savo lietuviško darbo programą. Šioje veikloje daugiausia svėrė ir darė milžiniškos įtakos lietuviškajai liaudžiai vyskupas Valančius su savo padėjėjais jaonais kunigais, iš kurių pažymėtini Juozas Davydavičius, Jeronimas Račkauskas, Juzumavičiai, Ant. Baranauskas ir kt. Nuo sukilimo ligi "Aušros" laikotarpio šios veikėjų grupės eilės buvo papildomos bemaž vien dvasininkais, kuriems žiauraus persekiojimo metu teko bemaž vieniems vilkti sunkus lietuviškojo darbo jungas. Po 1863 metų revoliucijos, sužiaurėjus rusų priespaudai, Valančius su savo padėjėjais lietuviškojo veikimo būdą pritaikė naujai susidėjusioms aplinkybėms. Veiklos esmė paliko maždaug ta pati, tik jos metodai

buvo modifikuoti pagal naujus gyvenimo reikalavimus: viešas liaudies švietimas virto slaptu, o spaudos uždraudimo padarinius buvo stengiamasi anuliuoti kontrabandine literatūra. Šios literatūros sąjūdžiui davė pradžią Valančius su savo padėjėjais. Jam teko susilaukti ir sunkia širdimi išgyventi pirmąją knygnešių bylą su jos aukomis.

Aiškos lietuviškos ideologijos grupė, be abejo, nebuvo pradžioje per daug gausi, bet ilgainiui kaskart vis labiau stiprėdama, iš lėto pradėjo vadovauti visam krašto gyvenimui. Reikia pažymėti, kad lietuviškosios orientacijos atstovų grandinė nenutrūkstamai siekia senuosius Lietuvos istorinius laikus. Lietuvių tautinė sąmonė visada buvo gyva. Teisybė, ji įvairuoja pagal istorinius periodus, nes kiekvienas periodas jai išspausdavo savo dvasios signum. Tačiau esmėje ji visada buvo toji pati lietuviška ir niekad galutinai nemirė. Jeigu ji būtų mirus, lietuvių tautinis atgimimas būtų buvęs neįmanomas. Lietuviškoji tautinė idėja visada glūdėjo liaudies sąmonėje, o inteligentijos sąmonėje ji pasireikšdavo stipriu aktyvumu ir apsipavidalindavo lietuviškais darbais.

Prie antros grupės tenka priskirti tuos, kurie nespėjo galutinai nutraukti ryšių su sena lenkiška tradicija. Tačiau jie buvo lojalūs lietuviškajai tautinei idėjai ir ten, kur susidurdavo religiniai bažnytiniai interesai, buvo jos uoli talkininkai. Šios grupės stambesni reprezentantai buvo kun. Jonas Katelė, vyskupas Paliulionis, grafas Aleksandras Tiškevičius ir daug kitų, kurie ypačiai pasižymėjo kovoje su rusų mokykline politika.

Prie trečios grupės priklausė lenkiškos orientacijos atstovai. Ši grupė buvo pradžioje pati stipriausioji. Ją sudarė Lietuvos bajorija, sulenkėjusi dvasininkija ir laisvos profesijos valdininkija. Šios grupės atstovai, jausdamiesi lenkais, stengėsi tarnauti Lietuvoje lenkiškajai politikai. Skaudūs sukilimo nepasisėkimai sutriuškino šią lenkiškąją srovę. Išlikusios liekanos dėl rusų nežmoniško spaudimo negalėjo rimtai neutralizuoti lietuviškojo tautinio sąjūdžio.

[Tiesos kelias. 1938. Nr. 11. P. 740–751.]

¹ KMK. Arch. 56 t. lap. 804–805.

IŠ VYSK. M.VALANČIAUS VEIKLOS

Vaclovas Biržiška

Neabejotinai žymiausia XIX a. antros pusės Lietuvos visuomeninio gyvenimo asmenybė vysk. M.Valančius, ypač ryškus savo vyskupavimo metu, ligi šiol nėra susilaukęs išsamios biografijos ir jo veikimas ligi šiol nėra tinkamai nušviestas. Tiesa, turtingas, žymiausia dalimi Kaune užsilikęs, vad. Valančiaus archyvas, kurio tik dalis dar prieš karą buvo slaptai iš vyskupo kurijos (rodos, vysk. Cirtauto laikais) išgabenta į Vilniaus lenkų mokslo draugiją, leistų jau dabar piešti apypilnį Valančiaus veiklos vaizdą, bet niekas dar to darbo nėra pilnai atlikęs, net ir A.Alekna, kuris savo monografijai apie Valančių plačiai Valančiaus archyvu naudojosi. Ką gi bekalbėti apie tuos, kas to archyvo dokumentų ir matyti nematė ir savo išvadas apie Valančių rašė ar iš trumpų asmeninių prisiminimų (V.Dembskis. Ar vyskupas Valančius nebuvo viliugu lietuvystės. 1901), asmeniniu įsižeidimu paremtų, ar vien atsirėmę vienu kitu spaudoje paskelbtu dokumentu. Tačiau ir iš paskelbtų ligi šiol duomenų turėtų visiems būti aiškus Valančiaus asmens ir veiklos platumas, kuris neleidžia apie jį rašant vienon vieton suplakti įvairių laikų Valančiaus veikimo ir kalbėti apie jį, kaip vientisinę asmenybę, kuri per visą savo gyvenimą ėjo vienu, iš anksto nubrėžtu keliu, niekur nenukrypdamą į šalį. Gyvendamas Lietuvai ir katalikybei Lietuvoje politiškai labai sunkiais laikais, visuomeninio persilaužimo epochoje, kada, pradėjęs vyskupavimą baudžiatvės ir pilno sulenkėjimo bajorijos viešpatavimo visuomeniniame Lietuvos gyvenime laikais, o baigęs

tarp sutriuškinotos po 1863 m. sukilimo bajorijos ir iškilusių laisvų valstiečių, Valančius norėdamas nenorėdamas turėjo nuolatos laviruoti tarp tų priešingų gaivalų ir tame laviravime parodė neabejotinų diplomatinių gabumų. Tačiau diplomatija niekados nėjo tiesiais keliais, tai ir Valančiui – diplomatui tekdavo nuolatos sukinėtis tarp įvairių visuomeninių povandeninių rėvų; besisukinėdamas jisai sugebėdavo supainioti ne tik jo kiekvieną žingsnį stebingą rusų administraciją, bet ir savo visuomenę; supainiojo net mūsų laikų istorikus, kurie dažnai nesugeba išvelgti tikrojo jo kelio; suklaidino jisai ir A. Alekną, kuris iš jo faktiškai sukūrė tik uolų katalikų vyskupą; pastaruoju metu suklaidino J. Stakauską, kuris 1938 m. „Tiesos Kelyje“ stengėsi nupiešti Valančiaus – lietuvių patrioto atvaizdą (Valančiaus laikų lietuviškasis darbas. Nr. 3, 4, 7/8); tačiau nesunaudojęs savo temai įrodyti labiausiai jai būdingo Valančiaus slapto veikimo po 1863–1864 m. sukilimo, nutylėjęs daugelį faktų, kurie atskirais Valančiaus gyvenimo momentais griežtai prieštaravo tikro lietuvių patrioto veikimui, o kas svarbiausia, suplakęs į vieną įvairių Valančiaus gyvenimo laikų veikimą ir beveik neliesdamas 1850–1863 m. laiko tarpo, J. Stakauskas nedavė įtikinančios Valančiaus charakteristikos ir kai kuriuos jo veiksmus netikusiai nušvietė, priskirdamas jam tokias mintis, kurių jis neturėjo ir tokius darbus, kuriuos ne jis darė. Manydamas, kad kiekvieno naujo Valančiaus veikimo fakto iškėlimas gali būti įdomus mūsų skaitančiai visuomenei, aš čia irgi norėčiau paliesti kelis, lig šiol nutylimus faktus, kurie gali būti naudingi pilnesnei Valančiaus charakteristikai ir su kuriais man teko susidurti tyrinėjant tiek Valančiaus archyvą, tiek kitą jį liečiančią medžiagą. Tačiau turiu iš anksto įspėti, kad tie faktai – tai tik medžiaga charakteristikai, iš kurių vienu taip pat negalima daryti kokių nors apibendrinimų, pvz., Valančiaus „lenkiškumui“ įrodyti, kaip iš J. Stakausko paskelbtų faktų negalima daryti išvadų apie Valančiaus lietuvišką patriotizmą; mano teikiamieji ir J. Stakausko paskelbti faktai, tai tik atskiri lapai M. Valančiaus gyvenimo knygos, kurie gali padėti visą knygą paskaityti, bet pačios knygos dar toli neatskleidžia.

Tenka visai sutikti su J. Stakausku, kad Valančius per visą savo amžių išlaikė prisirišimą prie savo gimtosios kalbos. Labai čia

būdingas yra atsakymas į Vilniaus vyskupo raštą iš 1855 VI 27 kun. Adolfo Kareivos byloje. Kun. Kareiva prašė Vilniaus vyskupą priimti jį Vilniaus vyskupijon iš Žemaičių vyskupijos, nes jis nemokąs žemaitiškai ir dėl to negalįs tinkamai eiti savo pareigų Žemaičiuose. Vilniaus vyskupo tuo reikalu užklaustas Valančius 1855 VIII 6 atsako negalįs Kareivos atleisti, kol tas neatitarnaus tų lėšų, kurios buvo išleistos jį mokant seminarijoje, tačiau priduria: "jei ne ši pastaroji kliūtis, tai noriai būčiau jam davęs dimisiją, nes tas jaunas kunigas nežadąs nieko gero. Ko galima iš jo laukti, jei jis taip niekšišškai (haniebnie) išsižada mokėjimo gimtosios kalbos, kuria jis nuo kūdikystės kalbėjo". Labiausiai savo raštais įgijęs vardą gero lietuvių kalbos žinovo, neabejotinai prie tos kalbos prisirišęs ir ją laikęs savo kalba, reikalavęs, kaip matėm, ir iš kitų prisirišimo prie jos, Valančius vis dėlto savo asmeniniame gyvenime ir kalbos atžvilgiu statė sau kiek kitokį reikalavimą, negu kitiems. Antai visi, kas tik su juo susidurdavo, žinojo, kad namie jis lietuviškai kalbėjo tik su savo motina, su kitais gi tik lenkiškai; eidamas vyskupo pareigas, jis tesikreipė lietuviškai į liaudį, tiek gyvu žodžiu, tiek raštu, bet ne į inteligentus ("Žemaičių vyskupystė" buvo išspausdinta, jam dar nepradėjus eiti vyskupo pareigų). Su Daukantu, L.Ivinskiu, M.Akelaičiu, A.Baranausku, K.Kairiu ir kitais to laiko sąmoningais patriotais jis ir kalbėdavo, ir susirašinėdavo tik lenkiškai (kartais lotyniškai); tokiam, pvz., Ugianskiui, kuris pradėjo su juo koresponduoti lietuviškai, jis atsako lenkiškai net ir tuomet, kai Ugianskis primygtinai prašo jam rašyti lietuviškai (į tai jau atkreipė dėmesį V.Maciūnas savo straipsnyje apie A.Ugianskį – Židinyje 1935 Nr. 5/6, p. 522)¹.

Nuolatos rašydamas lietuviškus ganytojiškus laiškus liaudžiai, Valančius į kunigus tesikreipia ligi 1864 m. lenkiškai ar lotyniškai (nesusirado iš to laiko nė vieno lietuviško rašto) su dviem labai būdingomis išimtimis: 1864 m. balandžio 11 d. Muravjovas uždraudė oficialiuose susirašinėjimuose vartoti lenkų kalbą, ir jau po 4 dienų, balandžio 15 d., Valančius pirmą kartą (dar 1864 III 12 panašų raštą rašė lenkiškai) pavartojo lietuvių kalbą besikreipdamas į kunigus (raštas Rietavo dekanui išsp. Mūsų Senovėje II Nr. 2, p. 304–305), o antrą kartą 1864 m. rugsėjo 14 d. (aplinkraštis paskelbtas J. Stakausko Tiesos Kelyje 1938 Nr. 7/8, p.

511–512). Taigi tik tuomet, kai jam buvo uždrausta rašyti lenkiškai. Bet vėl, nors toli gražu ne visi Valančiaus vardu eję aplinkraščiai liaudžiai yra paties Valančiaus rašyti (greičiausiai žymi dalis blaivybės gramatų yra rašyta kun. Dovydaičio), bet nėra tikra, ar ir lietuviškai jo paskelbti aplinkraščiai buvo visi lietuviškai surašyti? Bent daugelyje tų susirašinėjimų, dėl kurių Valančius rašė savo aplinkraščius, yra Valančiaus ranka lenkiškai padaryti nurodymai, kokio turinio turi būti aplinkraščiai. Tai galėjo būti ir lenkiška instrukcija tam, kas jo vardu turėjo rašyti lietuvišką aplinkraščių, tai galėjo būti ir paties Valančiaus lenkiška schema lenkiškai parašyto, bet lietuviškai jau kito asmens išversto rašto, juo labiau kad ir stiliaus, ir kalbos atžvilgiu daugelis jo aplinkraščių atrodo ne vieno žmogaus rašyti. Ir tai yra visai galimas daiktas, prisiminus, kad ir savo atsiminimus, tą intymiausią ir brangiausią kiekvieno rašytojo darbą, rašytus porą metų prieš mirtį, Valančius irgi rašė lenkiškai. Įdomu čia sugretinti su Valančium Baranauską, kuris kaip vyskupas parodęs savo pasipriešinimą lietuvių patriotiniam judėjimui, vis dėlto paskutinius savo gyvenimo žodžius – “padarė, jog man niekas nebesiseka” (Liet. Enc. II p. 1178 ir 1182) – parašė lietuviškai. J. Stakauskas (Nr. 7/8, p. 512–544) atkreipė dėmesį, kad kiti kunigai, sekdami vyskupo pavyzdžiu, bandė susirašinėti su savo ganytoju lietuviškai ir vieną tokių laiškų (kun. Levickio) išspausdino. Nei Valančiaus, nei tų kunigų lietuviško patriotizmo įžiūrėti čia negalima: J. Stakauskas nepabrėžė, kad prieš Muravjovo uždraudimą nė vienas iš tų kunigų nė vieno oficialaus rašto nėra Valančiui lietuviškai parašęs. Man yra žinomi šių kunigų oficialūs lietuviški susirašinėjimai: kun. Kazimiero Skrodžio 1864 VI 6, kun. F. Mažeikos 1864 VI 12, kun. Juozapo Ordos 1864 VI 28, kun. Stanislovo Žabos 1864 VII 4, kun. F. Levickio 1864 XI 15 ir XI 16, kun. Ordos antras 1864 X 13 ir po Kaufmano

¹ J. Stakauskas (Nr. 3 p. 143) kalba apie elektrizuojamą įtaką vieno Ugianskio laiško skaitytojams ir žemaičių dvasininkijai. Tai skamba labai poetiškai, bet nieko bendro su faktais negalėjo turėti, nes laiškas buvo rašytas ne dvasininkijai, bet vienam Valančiui ir jo vieno, greičiausiai, ir skaitytas; niekieno nepastebėtas jis išgulėjo Valančiaus archyve kelias dešimtis metų ir nieko neelektrizavo nei tuo laiku, nei dabar.

uždraudimo (1865 VI 13) lietuviškai surašyti kun. Enriko Balevičiaus 1865 XII 31, kun. Levkavičiaus 1866 IX 19, kun. Stirevičiaus 1869 III 17 raštai. O Valančius ar palaikė tokį jų "lietuvišką" nusistatymą, ar nors vieną kartą tiesiogiai atsakydamas, ar dėdamas rezoliuciją, ar pavartojo lietuvių kalbą? Ne tik nepavartojo, bet į kun. J. Ordos lietuvišką raštą iš 1864 X 13 atsakė... rusiškai, nors Kaufmano uždraudimas ir lietuviškai susirašinėti buvo paskelbtas tik po pusės metų. Taigi ne reikalo verčiamas tai padarė, bet iš tam tikro nusistatymo. Tokių faktų akivaizdoje sunku kalbėti apie Valančiaus "lietuviškąjį patriotizmą" (Stakauskas, Nr. 3 p. 136) bent tuo laiku, t. y. laiko tarpe tarp 1850 m. (įvyskupavimo metai) ir 1865 m. (sukilimo pabaigos ir spaudos uždraudimo pradžios metai). Tačiau yra faktų, kurie to laiko tarpo Valančių piešia ne vien tik pasyviai pasiduodančių viešpataujančiai kunigų tarpe lenkiškai dvasiai, bet ir aktyviai, ypač savo vyskupavimo pradžioje, besistengiančiu lenkiškai dirbti.

Prieš savo paskyrimą vyskupu pasirodęs viena savo "Žemaičių vyskupyste"¹, kuri daug kam iš aukštesniųjų dvasininkų ir visiškai nebuvo žinoma (apie ją pirmą kartą daugelis iš jų sužinojo tik jam apėmus vyskupystę ir ją vietoje vizitinės kortelės išsiuntinėjus dvasininkams ir įtakingiems dvarininkams), palaikęs glaudžius, bet tylius santykius su Daukantu ir kitais patriotais, su kuriais bendrai svajoto apie lietuvišką darbą, bet savo dvasinei vyresnybei žinomas daugiausia tik savo kunigo veikla (vargu ar kitaip jį Holovinskis būtų siūlęs į vyskopus ir rusų valdžiai, ir Romai²), atsistojęs staiga jau ne tik visų savo vyskupijos dvasininkų priekyje, bet ir visos Žemaičių vyskupijos visuomenės, Valančius atsidūrė iš karto kiek keblioje padėtyje.

Dar baudžiavai gyvuojant, muzikų vaikas iškilęs į vyskopus turėjo iššaukti didelį nepasitikėjimą ir net pasmerkimą. Jei jau patys kunigai iš bajorų neretai neiškėsdavo neužakcentavę jo "muzikiškos" kilmės³, tai kas ir bekalbėti apie poniją, kuri Valančiaus tėvų nė į kambarius nebūtų įsileidusi, o čia "muzikų vaiką" turi karietomis vėžinti, užustalėje pirmoje vietoje sodinti, o ponios jam ranką bučiuoti. Visa tai daroma, bet su paslėptu paniekinimu, net neapykanta. Visai suprantama, kad ir pats Valančius tai atjautė ir, norėdamas užimti prideramą jo rangui

visuomenėje vietą ir nuraminti nepasitikinčius, nuo pat pradžios visiškai prislėgė savo lietuviškąją veiklą, griebdamasis jos tiek tikrai, kiek tai buvo reikalinga jo pastoračijos darbui, o su diduomene stengiasi palaikyti artimiausius ryšius.

Norėdamas gi veikti jam nepalankių lenkuojančių kunigų nusistatymą, jis mėgina juos veikti lenkiškomis knygomis. 1851 I 27 vysk. Žilinski pasiūlius, Valančius 1851 II 10 išrašo 20 egz. kun. Lunkevičiaus knygos „Wykład obrzędów i religijnych zwyczajów Rzymsko-Katolickiego kościoła“ ir išsiuntinėjo dekanams. 1851 XI 13 lenkišku aplinkraščiu jis praneša dekanams, kad pats įsitikinęs, jog kuniguose nėra literatūros pamėgimo (zamiłowania do literatury), siūlo sudaryti iš kunigų draugijas išrašyti žurnalams; pradžiai užsakė po vieną egz. kiekvienam dekanatui „Pamiętnik religijno moralny“ (iš viso 21 egz.). 1852 IX 15 spausdintu lenkišku aplinkraščiu siūlo įsigyti Holovinskio „Pielgrzymka do Ziemi

¹ 1847 m. Valančiaus pagamintas vertimas Litanijos apie szw. Petrą išspausdintas nebuvo ir tik šiomis dienomis susirado pats rankraštis. J. Stakauskas (Nr. 3, p. 144) ypatingu Valančiaus nuopelnu laiko ir tai, kad jis savo Žem. Vyskupystę išspausdino ne lenkiškai, bet lietuviškai. Čia, žinoma, tenka tai įvertinti, tačiau tenka labai abejoti, kad tas veikalas „parašytas lenkų kalba, turėtų geresnes perspektyvas... ir kad leidėjas būtų lengviau atsiradęs su honoraru“. Nors vėliau neretai lenkų visuomenėje ir buvo reikšta lyg ir pasigailėjimo, kad veikalas buvo ne lenkiškai išspausdintas, tačiau lenkiškas Hriškevičiaus Žem. vyskupystės vertimas kelias dešimtis metų laukė, kol susilaukė leidėjo ir ne privatinio, bet visuomeninio. Greičiausia 1848 m. jam jokio leidėjo nebūtų susiradę, nes ir tendencija lenkams netiko; o apie honorarus mokslo darbų autoriai lenkai nė tuomet nesvajoję, tik jau žinomų vardų autoriai juos gaudavo; honoraro klausimas ir Valančiui niekadęs nerūpėjo – jis visas savo knygutes spausdino savo lėšomis, o išspausdintas daugiausia dovanodavo leidėjams. O pagaliau ar jau toks ir paties J. Stakausko ar mano patriotizmo įrodymas yra faktas, kad dabar savo straipsnius rašome ne lenkiškai, bet lietuviškai? Nors tarp 1848 m. ir 1938 m. nuotaikos yra ir didelių skirtumų, bet yra ir panašumų.

² Įdomių žinių apie aplinkybes, kuriomis Valančius buvo paskirtas vyskupu, galima rasti ir pas A. Boudou: *Stolica apostolska a Rosja*. I–II. 1928–1930.

³ Apie tai pasakoja ir J. Šaulys str. Kun. S. Vaidila – *Mūsų Senovėje* I Nr. 4/5, p. 626, o M. Davainis Silvestraitis (Litwa, 1911, Nr. 14, p. 207) primena kun. Joną Davainį Silvestraitį, kuris, laikydamas savo garbės įžeidimu būti valdžioje vyskupo–mužiko, iš Žemaičių vysk. išsikėlė į Saratovo vyskupiją.

Świętej" ir jos užsisako ir išsiuntinėjo kunigams 241 egz., t. y. vidutiniškai po 12 egz. kiekvienam dekanatui. Čia jau kunigai subruzdavo. Lydavėnų klebonas kun. B. Adamavičius 1852 XI 28 rašo lenkiškai Valančiui, kad gavęs 5 prenumeratos lapus šiai knygai, jis pirmai progai pasitaikius pasiūlė parapijonims užsirašyti, o šie, lyg susitarę, visi jam lietuviškai atsakė: "Ejk Pons ar taj mums rup, kadgi bent jau butum kniga maldos ir už kokės tris berlinkas, taj nors bulviu puspure parsidave gal katras ir pirktumem. Dabar aštuoni ruble. O ho! senėj jau mes tiek vieno kupeto bematem, kad mes tiek turetumem, taj nestiptumem badu tankej be duonos kąsnio". Klebonas prenumeratos lapus grąžino dekanui, šis vėl jam atsiuntė, nurodydamas, kad klebonas atsakysias vyskupui už jų neišplatimą. Taigi prašo vyskupą jo nebausti už neplatimą šių knygų, juo labiau kad ir jis "nesąs literatas ir net turįs dispensą a recitatione Breviari". Rietavo dekanas kun. Kulvinskis 1852 XII 9 praneša, kad paėmė po vieną egz. sau ir Kulių klebonui, o 8 bilietus grąžino. Batakių dekanas išpardavė visus 8 egz., Krakių dekanas (1852 XII 5) užsisakė 6 egz., Akmenės klebonas Kasakauskas (1852 X 25) grąžino visus egz. Matyt, ir kiti elgėsi panašiai, o leidėjui Volfui konsistorija jau suspėjo sumokėti už Holovinskį 2084 rub.! Leidėjas Dekert siūlo prenumeruoti Gaume "Zasady i całość wiary katolickiej" (1852 I 22); Valančius savo raštinei įsakė išplatinti 36 prenumeratos bilietus, be to, sutiko šiam reikalui rinkti prenumeratą ir per apskrities bajorų vadus (visi jie pritarė, o kunigai vargais negalais pasidalijo privaloma prenumerata). Skuodo dekanas kun. Staškevičius 1852 XII 20 praneša, kad jo dekanate nieks nenorįs užsiprenumeruoti "Filozofja chrześcijańskiego życia" (tai, matyt, ir ši knyga buvo platinama). Valančiui pavedus, vyskupijos raštinė 1853 III 1 siunčia visiems dekanams ir vienuolyno vizitatoriams prospektus pasirodančių naujų lenkiškų knygų ir prašo jai siųsti prenumeratą. Matyt, apie tas knygas praneša Utenos klebonas, kad 1853 m. jau išrašyta Cantu "Historja powszechna"; "Chrześcijańska filozofja życia", "Świat zastosowany do pojęcia młodzięży", "Pamiętnik religijno moralny", "Żywoty arcybiskupów Gnieźnieńskich", "Zasady i całość religii katolickiej". Leidėjas J. Glücksberg net spausdintu pranešimu informuoja visuomenę (Kilka słów od wydawcy),

kad vysk. Valančius savo Žemaičių vyskupijai užsakė Gaume Katekizmo 52 egz., kada grynai lenkiškos vyskupijos užsakė: Kališo 38, Vloclaveko 21, Piotrkovo 28, Plocko 53, Liublino 27, Augustavo 25, Lucko-Žitomiriaus 30, net Vilniaus tik 49; daugiau už Valančių-Minsko 62, Varšuvos 99, Kielcų 125 egz. Kiek vėliau, 1855 I 25 (II 6), tas pats Glücksberg, padarasintas Valančiaus palankumo, prašo jo pagalbos platinti ir kitą knygą, Schmido "Katechizm historyczny", apie kurią konsistorija jau 1853 III 1 aplinkraščiu buvo kunigams rašiusi, kad ją Valančius ypatingai rekomenduoja. Varšuvos kunigų misijonierių knygnas siuncia vyskupui jau ištisą krautuvę – 100 egz. Skargos, 100 egz. Michalskio "Wywód prawdy", 100 egz. Masalskio "O skarbach Sławiańskich", 200 egz. "Przestrogi dla mówiących i piszących po polsku", prašo šitas knygas išplatinti nemokamai ir kartu paraginti kunigus, kad jie pamėgintų jas platinti liaudyje už pinigus. Po kiek laiko vyskupijos valdyba misijonieriams pranešė, kad ji pasiūlė kiekvienam klebonui po vieną egz. nemokamai su sąlyga, kad jie rinks toms pačioms knygoms apmokamą prenumeratą parapijiečių tarpe, bet šie esą atsisakė ir nuo nemokamų egz. Vyskupijos valdybai nepaliko kito kelio, kaip likusius egz. išparduoti ir kartu prašyti daugiau panašių dovanų nesiuntinėti... Tokiu būdu platinamų lenkiškų knygų ir tai ne vien tikybinio, bet ir pasaulietinio turinio, buvo ir daugiau. Nešališkumo dėliai tenka pabrėžti, kad pavyko rasti žinių iš 1857–1859 m., kad ir viena lietuviška knygutė – "Istorije Senoje Istatima", paties Valančiaus parašyta, tokiu pat būdu buvo išplatinta; greičiausia taip pat elgtasi ir su kitomis Valančiaus parašytomis knygomis.

Tačiau šita Valančiaus ir jo įsakomos raštinės lenkiškųjų knygų platinimo veikla intensyviai truko palyginti neilgai – apytikriai 1851–1853 m. Po to laiko ji jau yra labiau atsitiktinė, bet priežasties tos lenkiškos veiklos sustabdymo reikia pradžioje ieškoti ne pasikeitime Valančiaus nusistatymo, bet tame, kad Valančiaus įkalbėtas tas funkcijas perėmė Vilniaus lenkų knyginkas Zavadzkiš, įsteigęs Varniuose savo lenkiškų ir kitų knygų krautuvę. Nuo to laiko Valančius imasi platinimo ar tais atvejais, kada jam nepatogu atsisakyti (pvz., Mogilevo arkivyskupui 1859 V 18 parekomendavus knygą "Muzyka kościelna", jis apie tai pranešė savo vyskupijos kunigams), ar kuomet tokios rekomendacijos jo

prašo jo mėgiamas ir palaikomas Zavadzki (1860 VIII 31 Valančius išsiuntinėjo dekanams paraginimą užsisakyti iš Zavadzki Bibliją, Lipnickio "Zasady Kaznodziejstwa" ir Gaume "Przewodnik dla spowiedników". Bet nuo kitų panašių pasiūlymų jau atsisako. Jau 1853 II 1 knygininkas B.Wolff iš Petrapilio, siūsdamas išplatintą vėliau Holovinskio "Pielgrzymką", siūlosi įtaisyti Telšiuose knygyną pardavinėti knygoms lenkų, prancūzų ir lotynų kalbomis. Petrapilyje įtaisyti spaustuvę "žemaitiškoms" knygoms spausdinti. Valančiaus atsakymo nepavyko surasti, bet, turint galvoje Valančiaus santykį su Zavadzkiu ir faktą, kad Volfas nei vieno, nei kito sumanymo neįvykdė, netenka abejoti, kad jis buvo neigiamas, nors atrodo, kad, kaipo lietuvis, Valančius turėjo susidomėti bent naujos lietuviškos spaustuvės įkūrimu. 1856 I 21 Vilniaus spaustuvininkui Rubenui Rafalavičiui prašant platinti jo išspausdintą lenkišką giesmyną, vyskupo kanceliarija jam siūlo užmegzti santykius su Varnių Zavadzkiu knygynu. Kada ark. Holovinskis 1855 VI 25 siūlo platinti Volfo išleistus Skargos "Żywot ̄wıętych", Valančius 1855 VIII 13 jam praneša, kad knygoms pirkti Žemaičių dvasiškija turi Varniuose Zavadzki knygyną, kur ir turėtų pats Volfas kreiptis. 1857 VI 15 M. Orgelbrandui atsiuntus išspaudoti 100 egz. "žemaitiško" "Pakajus tiems namams", Valančius 1857 VII 27 užmoka jam I rub. už vieną lenkišką to plakato egz. ir jo įsakymu raštinė gražino 100 žemaitiškų plakatų, nurodydama, pirmą kartą po septynerių savo komisinio darbo metų, kad "vyskupijos valdyba nenori ir negali imtis panašaus darbo, kaip išpardavimas knygų, juo labiau kad čia pat po šonu turi knygyną (Varniuose), kuris aprūpina visus literatinius priklausančių jai dvasininkų reikalus". Kada 1857 XI 19 Lvovo knygininkas Kajetonas Jablonskis prašo platinti jo išleistą Vuiko bibliją, tai pats Valančius atsako negalįs uždėti savo konsistorijai prievolės rinkti prenumeratą, nes raštinė ir šiaip turi užtenkamai tiesioginio darbo ir yra sudaryta iš civilinių valdininkų, neprityusių panašiam komisiniam darbe. Pataria kreiptis į Zavadzki ir t.t.

Jei dabar kas mūsų rašytojų norėtų įrodyti lietuviškumui kenksmingą Valančiaus darbą ir paimtų tikrai čia minėtus faktus apie Valančiaus nuopelnus lenkiškas knygas Lietuvoje platinant, tai jis galėtų tai tokiu pat rimtumu ir pamatu atlikti, kaip ir

J. Stakauskas, kuris, norėdamas įrodyti Valančiaus lietuvišką patriotizmą, atrinko iš daugybės įvairių faktų tik tai, kurie jo lietuvišką veiklą rodo, o visus kitus nutylėjo. Bet, atrodo, kad nei vienu, nei kitu keliu eiti nepridera, bet tenka imti Valančių tokį, koks jis buvo, o ne tokį, kokį mes jį norėtumėm ar nenorėtumėm turėti. Tuomet ir ta lenkiška jo veikla gal kiek kitaip atrodytų. Be bendro tuo laiku vyravusio ir Valančių veikusio nusistatymo, kad lenkų kalba – tai yra ponų kalba, ponybės įrodymas, o lietuvių kalba – tai muzikų, priklausymo baudžiauninkams įrodymas (plg. ir M. Davainio Silvestraičio atsiminimai Litwoje 1911 Nr. 14), čia daug nusvėrė ir anas anksčiau minėtas psichologinis momentas Valančiui įžengiant į vyskupijos sostą: noras žūtbūt įsigyti vyskupijoje įtakingos sulenkėjusios diduomenės palankumo, o užmezgant santykius su lenkų visuomene už savo vyskupijos ribų, įsigyti platesnį autoritetą katalikų visuomenėje, kuri anksčiau ničnieko negirdėjo apie tą eilinį kunigą, neprivažiuojamų ir neprieinamų Varnių seminarijos rektorių, kurio asmenį tos visuomenės akyse prieš 1850 m. visai uždengdavo plataus garso ir masto vyskupijos valdytojai neva kunigaikštis (nors nieks niekados jam to titulo nesuteikė) Simanas Giedraitis ir plačiai žinomas bibliografas, daugiausia Petrapilyje gyvenęs ir rusų valdžiai artimas Jonas Krizostomas Gintila¹. Valančius savo tikslą atsiekė, platų autoritetą įsigijo ir ne tik lenkų visuomenėje, bet ir rusų valdžioje, su kuria lygiai taip pat diplomatiškai elgėsi. Tačiau apie 1856–1857 m. jo santykiai su lenkų dvarininkų visuomene pradėjo irti. Pirmiausia čia nusvėrė vad. blaivybės akcija, taip skaudžiai sudavusi per kišenes gyvenančių iš smuklių dvarininkų; tos akcijos oficiali iškaba ir oficialus kaltininkas buvo laikomas Valančius, nors pats jis buvo ne jos iniciatorius, bet

¹ Šia proga tenka atkreipti dėmesį į šiame "Mūsų Senovės" num. išspausdintus Pabrėžos laiškus Gintilai, kurie verčia susidomėti ir Gintilos lietuviška veikla ir pervertinti jo charakteristiką, jam Valančiaus sudarytą. Atrodo, kad šioj charakteristikoj Valančius nebuvo objektyvus: jį veikė neabejotinai katalikų bažnyčiai kenksmingas Gintilos bendradarbiavimas su rusų valdžia (Valančiaus Gintilos biografiją išsp. J. Tumas. Pastabos pačiam sau. 1929, p. 51–55).

savotiška auka: jaunesnieji kunigai patys pradėjo varyti blaivybės akciją, patys jo vardu rašė atsišaukimus ir knygutes, patys daug kur bizūnais žmones į blaivybę varė, o Valančiui krisdavo visa atsakomybė ir valdžios, ir dvarininkų, ir žydų smuklininkų akyse. Tą kaltę jis ant savęs prisiėmė, savo autoritetu pridengė kartais netikusius savo padėjėjų žygius, dažnai turėdavo pavartoti visas diplomatijos gudrybes, kad išeitų sausas pats ir neleistų savo padėjėjų nuskriausti.

Blaivybės akciją jis laimėjo (ji buvo Muravjovo likviduota jau sukilimo metu), bet pirmiausia sukompromitavo save dvarininkų lenkų akyse. Kita juoda katė, kuri tuo laiku tarp jų prabėgo, buvo santykio su baudžiauninkais klausimas. Šita Valančiaus veiklos pusė ligi šiol visiškai nėra nušviesta, nors tam pačiam Valančiaus archyve yra apščiai medžiagos jai nušviesti. Nenorint per daug nuo temos nutolti ir negalint dėl to cituoti visų tuo reikalu gausių dokumentų, tenka tik konstatuoti, kad ypač Valančiui įžengiant į antrą savo vyskupavimo penkmetį paaštrėjo Lietuvoje santykiai tarp baudžiauninkų ir dvarininkų. Dvarininkai nujausdami ir numatydami baudžiaivos panaikinimą, stengėsi kiek galėdami išnaudoti likusį savo pilnos valdžios laiką, varydami žmones iš jų užimamų žemių ir kurdami palivarkus (ypatingai čia pasidarbavo Karpiai, 16-oje parapijų turėję 138 kaimus, kurių žymią dalį pavertė palivarkais), kad paskiau nereiktų tos žemės atiduoti iš žemės pašalintiems valstiečiams; kur to nedaryta, tai didintas baudžiauninkų darbo išnaudojimas.

Baudžiauninkai daug kur priešindavosi, skundėsi, bėgdavo, slėpdavos ir pagaliau ėjo su skundais į Valančių. Šiam, kaipo vyskupui, kuriam tepriklausė tikybiniai žmonių reikalai, sunku buvo įsimaišyti ir į grynai ekonominę ir politinę vidaus kovą krašte. Bet tik suradęs kokį momentą, susietą su religija ar morale (vertimas dirbti šventomis dienomis, nemoralūs veiksmai su valstietėmis ir pan.), jis nepraleisdavo progos į tuos santykius neįsimaišęs ir, stodamas visados silpnesniųjų pusėje prieš stipresnius, sukiršindavo prieš save dvarininkus. Galutinai gi jų geri tokiu sunkumu ir nusileidimu įgyti santykiai pairė per 1863–1864 m. sukilimą, kuriam Valančius griežtai nepritarė, kurį jis viešai smerkdavo ne tik Muravjovo įsakomas, bet ir savo noru,

ir už ką jam sukilėlių vadovai kiek atkeršijo dar pačiam sukilimui einant, pridarę jam materialinių nuostolių, ir jam paskirtais eilėraščiais lenkų visuomenės akyse jį kompromituodami¹.

Ir tik nuo to laiko savo viešajame darbe Valančius nerodo aiškaus lenkiškumo, nors galimas daiktas, kad tai dažnai darė tik rusų įsakymų ar įstatymų verčiamas. Tai dalimi aiškėja ir iš palyginimo jo mokyklinės politikos po 1863–1864 m. sukilimo ir prieš jį. J. Stakauskas aiškų Valančiaus lietuvišką patriotizmą išžiūri jo kovoje su rusų valdžia dėl tikybos dėstymo lietuviškai ir lietuvių kalbos dėstymo naujai nuo 1863 m. kuriamose valdžios pradžios mokyklose. Gražiai tat išdėstęs ir parėmęs dokumentinę medžiagą (Nr. 4, p. 206–212, Nr. 7/8, p. 503–505) J. Stakauskas ir čia liko pagautas savo vaizduotės ir priskyrė Valančiui tokius darbus, kuriuose jisai buvo visiškai nekaltas. Pamiršęs visą tą plačią medžiagą, kurią mes turime nušviesti rusų valdžios 1863–1865 m. politikai lietuvių liaudies atžvilgiu, už Muravjovo nugaros kitų rusifikatorių sumanytą ir Muravjovo įvykdytą įvedimą į pradinės mokyklas ir lietuvių kalbos (kartu su rusų raidėmis į lietuviškus vadovėlius ir tikybinės knygytes), pamiršęs jų formalų, net įstatymais paverstą reikalavimą pradžios mokyklose dėstyti tikyba, atsižiūrint vaikų religijos, J. Stakauskas, neturėdamas tam jokių įrodymų, priskiria Valančiaus įtakai įnešimą į Muravjovo instrukciją pastabos dėl lietuvių kalbos dėstymo idėją ir t.t. (p. 204, 206), per tariamuosius tuo reikalu pasikalbėjimus Valančiaus su Muravjovu. J. Stakauskas pasakoja tų asmeniškų pasikalbėjimų Muravjovo su Valančiumi turinį, nors ir pats pasisako, kad tam neturi jokių įrodymų. Aš manau, kad lygiai drąsiai galėčiau teigti, kad tų pasikalbėjimų turinį sudarydavo tik užtarimai atskirų kunigų, suimtų dėl sukilimo, ir bažnyčių, kurioms grėse uždarymo pavojus. Jokių politinių kalbų Muravjovas Valančiui būtų neleidęs, kaip jis jam neleisdavo kištis bendrai į ne grynai tikinę sritį. Spėju, kad tų slaptų pasikalbėjimų turinį galėjo sudaryti ir perdavimas Muravjovui pinigų už kitus iš kalėjimo išperkamus kunigus –

¹ Tokį eilėraščių išspausdino J. Tumas prie Valančiaus Pastabų pačiam sau, 1929, p. 145–146.

visa to laiko Lietuva žinojo, kad Muravjovas plačiausiai ėmė kyšius. Bet tai tik spėjimas, ant kurio nemanau statyti jokių kategoriškų išvadų. Tačiau šios srities Valančiaus veikime, jo kovoje ir už lietuvių kalbą mokykloje (šiai kovai įrodyti apščiai dokumentų pateikė J.Stakauskas), tenka kreipti dėmesio į tai, kad prieš Valančių stovėjo tuo laiku tik du keliai – priimti rusų kalbą ar iškovoti kai kurių teisių ir lietuvių kalbai; trečio kelio, kovoti ir dėl lenkų kalbos, nebuvo dėl tos politinės padėties, kuri tuo laiku susidarė. Bet kaipgi elgėsi pats Valančius, kai jam tos alternatyvos nebuvo, kai jis galėjo tvarkyti mokyklas, kaip norėdamas, t.y. laiko tarpe nuo 1850 m. ligi 1863 m. pradžios? Šito momento J.Stakauskas visiškai nepalietė, nors Valančiaus archyvas ir čia duoda turtingiausios medžiagos, kurios vienos užtektų vienai didelei, išsemiamai monografijai apie mūsų švietimo padėtį prieš 1863 m. Tuo laiku papapinės mokyklos Žemaičių vyskupijoje apėmė visą kraštą. Jeigu 1854 II 13 Valančius savo pranešime Kauno gubernatoriui konstatavo, kad jo vyskupijoje yra 197 par. mokyklos su 5.910 mokinių, tai į papapinių mokyklų gyvavimo pabaigą ir mokyklų, ir mokinių skaičius žymiai padidėjo; tose mokyklose pilnai, veik nevaržomai, šeiminkavo Valančius. Jis padėjo daug energijos jų skaičiui padidinti, smarkiai pabardavo ir net nubausdavo šiame darbe apsileidusius kunigus; iš klebonų reikalavo metinių smulkių pranešimų (pakartojęs tuo reikalu jau 1846 IX14 Gintilos reikalavimą) apie kiekvienos mokyklos veikimą, mokytojus, mokinius (net reikalavęs mokinių sąrašo pavardėmis, kad klebonai fiktyviškai nedidintų mokinių skaičiaus) ir t.t. Tačiau Valančiaus to laiko lietuviškumui charakterizuoti būdinga, kad jis visiškai nekreipė dėmesio į mokyklų programą ir kalbą, kuria viskas dėstoma. Tiesa, tik apėmęs vyskupavimą, jis pastebėjo, kad lietuvių vaikams mokytis tikybos stinga vadovėlių ir pats juos greitai laiku pagamino. Savaiame aišku, kad daug kur tie jo vadovėliai buvo vartojami, daug kur tikyba buvo dėstoma lietuviškai. Bet savo valdomoms mokykloms jis visiškai to reikalavimo nestatė, kaip ir nereikalavo pranešimo apie tai, kokia kalba – lietuviškai ar lenkiškai – vaikai yra mokomi? Tačiau kai kurie klebonai ir dekanai savo iniciatyva į savo pranešimus

ir tas žinias įdėdavo, o iš jų aiškėja, kad, pvz., 1852 m. iš 18 Raseinių parapijos kaimo mokyklėlių 8–ose buvo vaikai mokomi tik lenkiškai, 1 lietuviškai ir lenkiškai, 9 tik lietuviškai; Alsėdžių parapijos mokykloje 1853 m. iš 16 berniukų 12 buvo mokomi lenkiškai, 4 – lietuviškai, tik 18 mergaičių buvo visos mokomos lietuviškai (nors jų daugumos broliai toje pačioje mokykloje buvo mokomi lenkiškai); Lydavėnų par. mokykloje 1852 m. viso mokymo tikslas nurodomas pramokti lenkiškai, o tik vienam vaikui pramokti rusiškai ir nė vienam pramokti lietuviškai, nors pradžioje, matyt, turint reikalo ir suvisai lenkiškai nemokančiais, tekdavo griebtis ir lietuvių kalbos: iš 10 bajoriukų 4 dar mokėsi lietuviškai, o 6 lenkiškai, iš 9 valstiečių 5 lietuviškai ir 4 lenkiškai; visos trys mergaitės bajorės mokėsi lenkiškai, o iš 8 mergaičių valstiečių 2 mokėsi lietuviškai, o 6 lenkiškai! Panašiai ir kitur. Ir niekur neteko užtikti nė vieno Valančiaus nurodymo kunigams ar mokytojams, kad taip mokyti nedera net ir tuomet, kada vienas kunigas nusiskundė, kaip sunku nemokančius lenkiškai vaikus mokyti lenkiškų poterių, Valančius tylėjo... Bet akivaizdoje tokio Valančiaus pasyvumo ten, kur jis turėjo pilno galimumo savo lietuviškoje vyskupijoje įvesti grynai lietuviškas mokyklas, visai kitaip atrodo ir Valančiaus kova po 1863 m. dėl lietuvių kalbos mokyklose: jis kovojo ne už mokyklų lietuviškumą, bet tik už katalikybę, kadangi su rusų kalba lengvai galėjo skverbtis ir pravoslavija. Bet apie tai užtenkamai aiškiai jis yra pasisakęs ir savo politinėse brošiūrose¹.

Pagaliau dar vienas nevysiškai Valančiaus nupelnytą laurą, kuriuo jį J. Stakauskas apvainikuoja, tai laikraščio "Pakeleivingo" sumanymas. Paskelbęs įdomius, jo užtiktus Valančiaus archyve dokumentus dėl "Pakeleivingo" leidimo, J. Stakauskas visai nepaminėjo šio sumanymo atsiradimo istorijos, nors, tiesa, jos veik ir nėra Valančiaus archyve (išskyrus "Aitvaro" programą). O tos istorijos šviesoje Valančiaus rolė šitame darbe yra daug

¹ Plg. Vc. Biržiška, Lietuvių politinės brošiūros 1860–jų metų gale (Švietimo Darbas. 1922. Nr. 3/6, p. 406–415). Savo 1869 rašytame Prajautime Valančius nusi-skundžia, kad gimnazijose ("didžioje iškalose") vaikai nemokomi lenkiškai!

kuklesnė. Pirmas konkretus sumanymas lietuviškam laikraščiu leisti tuo laiku išėjo iš L.Ivinskio. Tai buvo jo sumanytas "Aitvaras"¹, kurio programa ir buvo pilnai sunaudota "Pakeleivingo" programai nustatyti, papildžius ją tik tikybos ir blaivybės dalykais; taigi Valančiui "Pakeleivingo" programoje jokių būdu negalima primesti iniciatyvos įvesti lietuviškus dalykus, nes jam čia parūpo tik tikybos ir blaivybės reikalai.

Bet ir čia nei Ivinskis, nei Valančius nieko naujo nesugalvojo, tik pakartojo Ivinskio kalendorių programą, žinomą visiems jau nuo 1846 m.; "Pakeleivingas" (ar anksčiau "Aitvaras") jų sumanytojų mintimi, būtų tik tie patys kalendoriai be kalendorinės dalies ir einą dažniau, kaip kartą per metus. Bet viešai mintis leisti lietuvišką laikraštį pirmiausia buvo iškelta ne Ivinskio ir ne Valančiaus, bet M.Akelaičio laiške, rašytame dar Lenkijoje 1857 XII 3 ir išspausdintame lenkiškai rinkinyje "Teka Wileńska" 1858 Nr. 3. Greit po to atvažiavęs į Lietuvą ir apsigyvenęs Svirlaukyje su Daukantu, Akelaitis ieško priemonių šiam sumanymui įgyvendinti. Daukanto greičiausiai suvestas su Valančiumi, jaunas entuziastas sugebėjo jį prie savo sumanymo patraukti, ir Valančius, tą patį Akelaitį numatydamas redaktorium, ir parašė tuomet tuos kelis prašymus, kuriuos išspausdino J.Stakauskas. Bet tų prašymų siuntimas, o gal ir sustatymas (jei jie nebuvo Akelaičio rašyti), tai ir visa Valančiaus rolė "Pakeleivingo" leidimo sumanyme. Tuo tarpu Akelaitis nepasitikėdamas vieno Valančiaus oficialia akcija, ieško ir kitų kelių, kreipiasi tuo pačiu reikalu į Oginskį ir kitur. Dėl tam tikro rusų valdžios nusistatymo visos tos pastangos nuėjo niekais, o po kelių metų, 1862 m., jau pati rusų valdžia buvo bepradedanti lietuviškai rusiško laikraščio leidimą. Bet jei neįvykdyti Valančiaus sumanymai mokyklų (po 1863 m.) ir laikraščių leidimo srityje turi įrodyti Valančiaus lietuvišką patriotizmą, tai juo labiau reikėtų laikyti lietuvišku patriotu Muravjovą, kuris taip pat buvo ketinęs lietuvišką laikraštį leisti ir tam jau turėjo pinigų, o į valdines pradines mokyklas lietuvių kalbą pradžioje buvo įvedęs daug platesniu mastu, negu tai Valančius darė savo valdomose parapišose mokyklose! Prie tokios absurdiškos išvados visados galėsime prieiti, jeigu šių

dienų savo pažiūras į šių dienų socialinius reiškinius kelsime į praeitį ir atsitiktiniais faktais stengsimės tas savo apriorines mintis įrodyti.

[Mūsų senovė, 1938. T. II. Nr. 3(8). P. 355–371]

¹ Apie Aitvarą ir Pakeleivingą rašė Myk. Biržiška Lietuvių Tautoje II t., 3 kn. ir Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos 1 1931, p. 333–353, A. Alekna Draugijoje 1919 Nr. 103/104 ir 1920 Nr. 113/114, A. Janulaitis Tautoj ir Žodyje IVkn., p. 437–441 ir Vac. Biržiška Iš mūsų laikraščių praeities 1932, p. 10–11.

VALANČIAUS LIETUVYBĖS KLAUSIMAS

(Atsakymas p. Prof. Vacl. Biržiškai)

Juozapas Stakauskas

Pasirodęs straipsnis "Valančiaus laikų lietuviškasis darbas"¹ susilaukė priekaišto, kad neduota pilnos, tikslios Valančiaus charakteristikos². Tų priekaištų autoriai bando iškelti kai kuriuos faktus, kuriais jie stengiasi neigiamiau atvaizduoti Valančiaus lietuviškumą. Tenka pasakyti, kad nebuvo užsibrėžta duoti pilną Valančiaus charakteristiką. Buvo norima tik aiškiau pabrėžti jo lietuviškumą, kurį kai kas kvestionuoja. Čia bandysime padaryti pastabų dėl tų argumentų, kuriais siekiama sumažinti Valančiaus lietuviškumą.

I

Prof. Vacl. Biržiška, stengdamasis sumažinti Valančiaus nuopelnus lietuvybei, panaudoja kaip argumentą dekanalinių bibliotekų organizavimą. Jo samprotavimus šiuo klausimu galima šitaip trumpai suglausti: Valančius, "norėdamas veikti lenkų kunigų nusistatymą", buvęs kurį laiką labai uolus lenkiškosios literatūros importeris į savo vyskupiją. Vadinasi, dirbęs lenkiškąjį darbą, kenksmingą lietuvybei. Todėl jis negalėjęs būti uolus lietuvis.

Kadangi buvo platinamos lenkiškos knygos, tai ši Valančiaus akcija yra vadinama "lenkiškąja veikla".

Toks samprotavimas būtų teisingas, jeigu kalbamasis lenkiškos literatūros platinimas būtų buvęs *formaliter* priešingas lietuvybei,

t.y. jeigu vyskupas būtų sąmoningai norėjęs palaikyti lenkiškumą savo vyskupijos kuniguose arba jeigu bent *materialiter* būtų pakenkęs lietuviškajai idėjai, t.y. nepriklausomai nuo Valančiaus noro jo darbo padariniai būtų buvę naudingi lenkiškajam patriotizmui. Tačiau Valančius nei tokio noro neturėjo, nei jo darbas savo pasekmėmis nebuvo kenksmingas lietuvybei. Todėl lenkiškosios literatūros platinimo negalima laikyti argumentu Valančiaus lenkiškumui įrodinėti arba jo nuopelnams lietuvybei sumažinti.

Lenkiškosios literatūros platinimą autoriai tiksliai išdėstė ir pagrindė kruopščiai surinktais duomenimis iš neskelbtų šaltinių. Tačiau nepavyko jiems užčiuopti tikrųjų šios Žemaičių vyskupo veiklos motyvų. Pirmiausia tos lenkiškos knygos buvo skirtos ne liaudžiai. Tai rodo ir patys tų knygų pavadinimai, ir jų egzempliorių skaičius. Šių knygų turinį sudaro grynai bažnytiniai dalykai, kaip antai: teologija, Šv. Raštas, pastoracija, pamokslai, bažnytinė teisė.

Valančiaus platintos lenkiškos literatūros tikslas labiausiai aiškėja iš jo rašto Siesikų klebonui. Šiame rašte vyskupas įsako jam stengtis, kiek galima, suieškoti dingusias knygas, iširti kieno rankose jos buvo ir reikalauti grąžinti visą veikalą už dingusį vieną tomą, nes dekanalinė biblioteka yra visuomenės nuosavybė, o visuomenė neturi kentėti. Toliau vyskupas pataria klebonui įsigyti: 1) Cezaro Cantu visuotinę istoriją, kaip labai naudingą veikalą, nes katalikišku požvilgiu išdėsto faktus, kurie paprastai pasauliečių autorių klaidingai atvaizduojami; 2) Petras Skarga ir jo amžius, parašyta Rychcickio (Dziaduszyckio) ir kitą to autoriaus veikalą "Zbigniew Olesnicki", esą tai puikiausi savo rūšies veikalai, kurie gali apšviesti ir ne vieną klaidingą, netgi kunigų priimtą, nuomonę pataisyti; 3) Gaum'o ir Guillois katekizmas turįs būti kiekvieno kunigo rankose; 4) Pamiėtnik religijno moralny (žurnalas) ir Teka Wileńska; 5) kun. Holovinskio kelionę į Šv. Žemę, Vaikelis Jėzus, taip pat pomirtiniai himnai ir homilijos; 6) Balmes'o Katalikybės palyginimas su protestantizmu; pavyzdys

1 Tiesos Kelias, 1938 m., 133, 203, 503, 740 psl.

2 Biržiška, Vacl., Iš vysk. M. Valančiaus veiklos. "Mūsų Senovė" II t. 355–371 psl.

gilios minties šalia dėstymo aiškumo; 7) Skargos Šventųjų gyvenimai Lešne spausdinti be jokios detrunkatos; 8) Nikolas'o Katalikiškos tiesos išdėstymas; 9) Esą kai kurių ŠS. Tėvų vertimai iš praktiškesnių veikalų. Vyskupas pataria šiais veikalais didinti biblioteką. Tuose veikaluose dvelkianti tvirto tikėjimo dvasia, intucija į paslaptis, dvasios pergalė prieš kūną, pvz., Šv. Augustino išpažinimai, Šv. Jono Chryzostomo, Šv. Bernardo ir kitų homilijos; 10) Alzogo Bažnyčios istorija; 11. Štolbergo Kristaus gyvenimas. Pagaliau vyskupas pataria įsigyti vieno labiausiai žinomo knygyno katalogą ir išrašyti tuos veikalus, kurie labiausiai dvasininkams yra reikalingi¹.

Pažymėtina, kad Valančius, organizuodamas dekanalines bibliotekas, nepamiršo ir Lietuvos istorijos. Būtent jis rekomenduoja įsigyti žurnalą "Tekla Wileńska", kuriame kaip tik buvo skirta daugiausia vietos lituanistikos dalykams.

Pasaulinės, lenkiškąjį patriotizmą skiepijančios knygos, netgi dailioji literatūra, sąrašuose nefigūruoja. Lenkiškos knygos buvo skirtos tik kunigams. Bet Valančiui rūpėjo ne veikti "lenkiškąjį kunigų nusistatymą", o juos šviesti. Jam buvo svarbu ne vien šviesti liaudį, bet kelti ir jos vadus – dvasininkus. Liaudį šviesti jis ne vien kitus ragino, bet ir pats stengėsi gaminti literatūrą. Kunigams ir pasauliečiams inteligentams kurti literatūrą dar ilgam trūko savo jėgų. Jeigu prieš pat Didįjį karą ir netgi dabar klebono biblioteką sudaro daugiausia knygės svetima kalba, tai ką bekalbėti prieš 80–90 metų? Ką gi vyskupas būtų davęs į rankas savo kunigams skaityti? Bet ar labai užsikrės lenkiškuoju patriotizmu studentas, kuriam matematikos profesorius rekomenduoja pastudijuoti kokį matematikos veikalą lenkų kalba? Ar užsikrės vokišku patriotizmu inteligentas, skaitydamas kokį rimtą vokišką veikalą iš teisės srities? Tokių klausimų absurdiškumas yra per daug aiškus. Panašiai yra ir su Valančium. Ar galima įsivaizduoti, kad vyskupas, rekomenduodamas kunigui jo specialybės knygą lenkų kalba tais laikais, kada ši kalba buvo visų vartojama, būtų turėjęs intenciją įkvėpti jam lenkiškojo patriotizmo arba palaikyti jame lenkiškąjį nusistatymą?

Ne mokslininko konstatuota abstrakti tezė pasako, ko Valančius siekė platindamas lenkiškas knygas, bet pats Valančius ir aiškus

jo platinamų knygų turinys. Savo aplinkraštyje Žemaičių vyskupijos dekanams vyskupas aiškiai pabrėžia: "Seniau iš gaudų, šiandien išvizitavęs didesnę savo vyskupijos dalį, gavau pats įsitikinti, kad parapijų dvasininkijoje visiškai nėra literatūros pamėgimo. Ir nenuostabu, kad kunigai, gyvendami vienuoje, užkampiuose, neturi kuo užpildyti laisvų nuo pareigų valandų, ypačiai liūčių metu, ir pasiduoda bjauriems polinkiams. Juk vizituodamas vos tik keliose parapijose radau periodinį laikraštį arba knygutę!"...² Vadinasi, Valančius šiomis knygomis stengėsi kilninti dvasią, kad jie tobuliau ir sąžiningiau galėtų eiti savo pašaukimo pareigas.

Vienas iš profesorių, vadovaudamas Vytauto D. Universiteto bibliotekai, yra daug nusipelnęs. Jis šią biblioteką suorganizavo ir ant kojų pastatė. Joje esama įvairiomis kalbomis ir įvairaus turinio vertingų knygų. Taip samprotaudami, kaip šiuo atveju apie Valančių, mūsų oponentai galėtų universiteto bibliotekos direktorių įtarti rusiškąja, lenkiškąja, vokiškąja, prancūziškąja ir lotyniškąja veikla, nes visomis šiomis kalbomis esama bibliotekoje knygų.

Turint prieš akis išdėstytus samprotavimus, nesama nė mažiausio pagrindo vadinti bažnytinės lenkiškos literatūros platinimą Valančiaus "lenkiškąja veikla".

Siekiant Valančiaus pilnesnio vaizdo, reikėtų išdėstyti ir jo lietuviškų knygų platinimo veiklą. Tačiau to nepadarė nei rašas šiuos žodžius³, nei jo oponentas. Nenagrinėsime ir čia šio klausimo iš esmės. Pasitenkinsime tik pabrėžę, kad Valančiaus lietuviškų knygų platinimo veikla buvo nepalyginti platesnio masto ir nepalyginti daugiau aukų iš jo pareikalavo. Lenkiškas knygas užtekdavo tik užsisakyti. Lietuviškas gi reikėdavo pačiam parašyti ir savo lėšomis išleisti. Dėl lietuviškų knygų leidimo dar prieš spaudos uždraudimą reikėjo kovoti su cenzūros komitetu, kurio

¹ KMK. Arch. 56 t., 733 lap.: 5 Lipca 1858 r. Nr. 1302.

² KMK. Arch., 56 t., 532-533 lap.: 13 listopada 1851 r. Cyrkularnie. Nr. 2187 do 2203.

³ Šis klausimas dėl to liko nepaliestas straipsnyje "Valančiaus laikų lietuviškasis darbas", nes apie tai buvo manyta rašyti atskiram straipsnyje kitoj vietoj. J.St.

cenzorium buvo paskirtas kunigas Petkevičius, metęs katalikų tikėjimą ir priėmęs pravoslaviją.

Valančius, platindamas lietuviškas knygas, dvejopu tiesioginiu būdu viešai pabrėžė savo lietuviškumą: 1) siuntinėdamas lietuviškas knygas, ypačiai savo "Žemaičių Vyskupystę", lenkų aristokratams tuo pačiu jis nesidrovėdamas ir nesigėdindamas viešai jiems pasisakyti esąs lietuvis¹; 2) sėkmingai platindamas religinę lietuvišką knygą mūsų liaudyje, jis apsaugojo ją nuo lenkiškos maldaknygės ir tuo pačiu nuo galutinio sulenkėjimo. Kartais lietuviška knygutė patekdavo ir į aplenkėjusių rankas. Pvz., Čekiškės klebonas rašo: "Prašiau Čekiškės parapijiečių, kad nupirktų 50 egzempliorių prisiųstų išparduoti Senojo Įstatymo istorijos žemaičių kalba. Vos susirado keli, kurie nupirko po 3 kapeikas. Išsikalbinėja, kad jie nemoką skaityti aukšto žemaitiško stiliaus, tai, žinoma, iš šlėktų; todėl žymią dalį išdalinau neturtingiems, bernams (čelednikams) ir t.t. Dar turiu keliolika egzempliorių, gal išdalysiu"². Rietavo dekanas savo 1853 m. kovo 5 dien. raporte apie pradžios mokyklas rašo Valančiui: "...lietuviškos knygutės, leidžiamos Jūsų Malonybės darbu, iš trobos į trobą, iš rankų į rankas eidamos, visus uoliau skatina mokytis, negu iki šiol mūsų raginimai, skelbti iš sakyklos"³.

II

Valančiaus nuopelnams lietuvybei sumažinti nurodomas tas faktas, kad jis savo valdomose parapijose mokyklose visiškai nereikalavęs dėstyti lietuviškai, netgi nereikalavęs ir pranešimo, kuria kalba – lietuviškai ar lenkiškai – vaikai yra mokomi. Iš klebonų pranešimų esą aiškėja, kad buvo mokoma ir lenkiškai. Valančius dėl to tylėjęs ir buvęs pasyvus ten, kur jis visiškai galėjęs savo lietuviškoje vyskupijoje įvesti grynai lietuviškas mokyklas. Todėl po 1863 m. Valančius kovojęs ne dėl lietuviškumo, bet dėl katalikybės⁴.

Tvirtinimas, kad Valančius nereikalavęs dėstyti mokyklose lietuviškai, yra klaidingas. Valančius varė plačią parapiinių mokyklų veiklą, remdamasis "savo pirmtakų vyskupų su didžiais rūpesčiais

išgautu leidimu kurti prie kiekvienos parapinės ir filialinės bažnyčios mokyklas, kur, kunigui prižiūrint, vienas parinktas iš bažnytinių tarnų arba pasamdytas vaikų mokytojas galėtų mokyti parapijonių vaikus poterių, žemaitiško skaitymo ir rusiškos abėcėlės". Vadinasi, jeigu Valančius savo aplinkraščiais reikalavo tiek išmokyti vaikus, kad jiems būtų prieinami bent katekizmai ir dievobaimingo turinio knygos jų gimtąja kalba⁵, tai turėjo galvoje tik lietuvių kalbą. Todėl reikalauti žinių apie tai, kuria kalba vaikai mokomi, nebuvo prasmės, nes klausimas savaime buvo per daug aiškus.

Taip pat ir su antruoju tvirtinimu, būtent, kad Valančius ne-reagavęs į mokymą lenkų kalba, negalima sutikti. Šaltiniuose už-tinkame aiškių argumentų, iš kurių matome, jog Valančius ir šiuo atveju buvo aktyvus. Tai aiškėja iš jo santykių su grafu Tiške-vičium. Šis grafas buvo Darbėnuose įkūręs mokyklą, kurioje vaikus mokė mokytojas, nemokąs lietuvių kalbos. Valančius dėl šio mokytojo nusiskundžia grafiui Tiškevičiui, sakydamas: "Geriausiu, švenčiausiu Tamstos sumanymai yra suparaližuoti. Mokytojas

¹ KMK. Arch., 56 t., 763 lap.: Mykolas Walenty iš Kijevo 1860.I.30 prisiunčia Valančiui tris egzempliorius su gaidomis giesmės "Boga Rodzico", kurią papildęs šešiomis naujomis strofomis. Valančius jam atsidėkodamas siunčia "Žemaičių Vyskupystę" žemaičių kalba. – Cfr. 39 t. 257 lap., 264 lap.: Raudondvario grafiui Benediktui Tyškevičiui, kuris dėkoja už šią knygą, bet gailisi, kad nemoka skaityti žemaitiškai; 267 lap., 286 lap.: baronui Feliksui Römmeriui; 288 lap.: Enrykui Plateriui–Zyberkui; 667 lap.: Antanui Baronui Romeriui; 643 lap.: Felicijai Bialozorienei Grynkiškyje (josios sūnaus vyskupas buvo krikšto tėvu); Aleksandrui Polianskiui Varšuvoje (ten pat 586 lap.); Konstantinas Grotkovskis iš Kurklių nuo savęs prisiunčia Valančiui kaip dovaną ažuolinę lazda, kurią atsivežęs iš Viešpaties Persimainymo kalno Tabor ir nuo savo giminaičio kunigaikščio Giedraičio pora arklių ir prašo juos priimti kaip atmintį Valančiaus pirmtako vyskupo Giedraičio, nes jie esą iš tos arklių rasės, kuriais kitados važinėjęs vyskupas Giedraitis. Valančius priima jų dovanas ir atsidėkodamas jiems siunčia po egzempliorių "Žemaičių Vyskupystės".

² KMK. Arch., 56 t., 760 lap.

³ KMK. Arch., 79 t., 155 lap.

⁴ Biržiška, Vacl., 1. c., 367–369 psl.

⁵ KMK. Arch., 79 t., 89 lap. (pagal juodrašį). 22 listopada 1852 r. od Nr. 2325 do Nr. 2343. Cyrkularnie.

Dawacy nemoka žmonių kalbos, valstiečių vaikai neturi naudos, kai į juos kalbama lenkiškai arba rusiškai, tėvai kito apšvietimo jiems netrokšta: jie nori tik, kad jų vaikai mokėtų skaityti maldaknygę¹.

Kad Valančius kunigams duodavęs instrukcijas mokyti žmones lietuviškai, aiškėja iš Vidžių bažnyčios administratoriaus kun. Tavroševičiaus raporto. Šis kunigas šitaip rašo savo vyskupui: "Pradėjęs valdyti parapiją Jūsų Malonybės valia, tuojau gavau ir laišką su instrukcija, kurią stengiuos visada šventai pildyti; bet kai dėl lietuvių, tai jokių būdu negaliu jų pakreipti prie lietuvių kalbos. Dažnai į juos kalbam lietuviškai; vizituodamas parapiją įkalbinėjau juos, kad jie ir poteries kalbėtų savo kalba; nupirkau keliolika maldaknygių lietuvių kalba, bet niekas neėmė, visi skaito lenkiškai ir sako: "Kaip mūsų tėvai kalbėjo ir mus mokė, taip ir mes darome". Iš tikrųjų sunku yra, Jūsų Ekscelencija, jiems tai įkalbėti, nes kalba yra labai sužalota, gal kada nors per kiek laiko ir pripras"².

Iš šio pavyzdžio galima drąsiai daryti išvadą, kad Valančius ne vien palaikė lietuvių kalbą parapiinėse mokyklose, bet drauge pradėjo ir atlietuvinimo darbą per bažnyčias. Pažymėtina, kad Žemaičių vyskupas nesutikdavo priimti į savo vyskupiją tokio svetimos vyskupijos kunigo, kuris nemokėjo lietuvių kalbos. Pvz., Gabrielis Chrapovickis, pats Lenkų Karalystės kilimo, buvo sumanęs iš ten parsikviesti savo dvarui kapelioną³. Valančius, atsakydamas į jo prašymą, be kitų išdėstytų dalykų, užsiminė ir apie tai, ar jo numatomas kapelionas moka lietuvių kalbą⁴.

Todėl Prof. Biržiškos tezę, kad Valančiui nerūpėjo lietuvių kalba pradžios mokyklose ligi sukilimo, sugriauna dokumentai. Valančius akcentavo lietuvių kalbos reikalingumą parapiinėse ir valdžios pradžios mokyklose tiek prieš sukilimą, tiek ir po sukilimo. Jeigu jis to reikalavo prieš sukilimą tik valstiečių vaikams, tai po sukilimo reikalaudamas, kad gimnazijose būtų religija dėstoma lietuviškai, norėjo, kad religijos dėstymas lietuviškai saistytų ir bajorus.

Mūsų gerbiamieji oponentai, įrodinėdami Valančiaus pasyvumą lenkų kalbos atžvilgiu, rėmėsi argumentu e silentio: klebonų raportuose minima, kad vaikai parapiinėse mokyklose mokomi lenkiškai. Kurijos susirašinėjimuose neužtinkama pėdsakų, kad

Valančius į tai būtų kaip nors reagavęs. Vadinasi, Valančius buvęs abejingas lietuvių kalbos atžvilgiu.

Toks samprotavimas būtų priimtinas, jeigu nebūtų jokių kitų aplinkybių, kalbančių už Valančiaus lietuviškumą ir jeigu būtume visiškai tikri, kad Valančius duodavęs kunigams instrukcijas tik oficialiu keliu per Kurijos kanceliariją arba jeigu visi raštai būtų Valančiaus archyve užsilikę. Bet iš tikrųjų taip nėra. Iš kitų šaltinių žinome, kad Valančius mėgdavo pats asmeniškai rašyti laiškus kunigams. Pvz., kun. Kibartas viename savo laiške sako: "...Mūsų Motiejus yra vienodai stiprus, labai daug dirba... rašydamas savo ranka daug laiškų kunigams"⁵. Kadangi Valančius dažnai pats rašydavo kunigams, tai, žinoma, tų raštų pėdsakų ir negalėjo likti archyve. Pagaliau reikia ir to nepamiršti, kad Valančiaus archyvas yra pergyvenęs Didžiojo karo katastrofą, kurios metu galėjo vienas kitas raštas ir dingti.

Teisybė, kai kuriose parapinėse mokyklose vaikai buvo mokomi lenkų kalba. Bet mokomi prieš Valančiaus norą. Kyla klausimas, dėl ko vyskupas visu griežtumu į tai nereagavo? Juk kitais atvejais jis mokėdavo savo kunigus kietai paimti nagan. Į tai turime visų pirma ieškoti atsakymo socialiniuose to laiko santykiuose. Valančius, statydamas šį klausimą visu griežtumu, neabejotinai būtų turėjęs smarkų konfliktą su bajorais. O su jais tais laikais reikėjo labai skaitytis. Visų pirma Valančiui tekdavo kartais į juos kreiptis ir prašyti parapinėms mokykloms materialinės paramos. Pvz., Valančius kreipiasi į grafienę Platerienę, kad ji padėtų įkurti parapinės mokyklas prie Belmonto ir Apso bažnyčių. Pažymėtina, kad vyskupas nesivaržo jai pasakyti, jog valstiečių vaikai tose mokyklose galėtų išmokti skaityti dievobaimingo turinio knygas jų gimtąja kalba⁶. Bet svarbiausia kliūtis buvo toji, kad valstiečiai

¹ KMK. Arch., 79 t., 573–74 lap. (pagal juodrašį); 29 Lutego 1856 r. Nr. 433.

² KMK. Arch., 79 t., 324 lap.

³ KMK. Arch., 39 t., 727–728 lap.

⁴ Ten pat. 729 lap.: Grafui Gabryeliui Chrapowickiui Terespolyje. 5 maja 1856 r. Nr. 737.

⁵ Dobszewicz T., Wspomnienia, 1883, 149 psl.

⁶ KMK. Arch., 79 t., 79 lap. (pagal juodrašį).

tada dar buvo bajorų nuosavybė; valstiečių gerovė, o tuo pačiu ir jų apšvietimas priklausė nuo bajorų malonės¹.

Jei Valančius būtų juos nustatęs prieš save, jie būtų neleidę nė vieno valstiečių vaiko į parapines mokyklas, ir jos būtų buvusios tuščios. Vyskupas, eidamas su bajorais į griežtą konfliktą dėl lenkų kalbos, būtų pagadinęs visą savo parapinių mokyklų veiklą, nes tuo savo griežtumu būtų sukėlęs sau priešingą mokyklinę dvarininkų akciją, kuri tikrai būtų pakenkusi lietuviškiesiems interesams. Jie būtų steigę savo mokyklas su dėstomąja lenkų kalba, kaip kad turime pavyzdį su Tiškevičium Darbėnuose. Toliau reikėjo Valančiui skaitytis ir su savo kunigija, kurios žymi dalis buvo aplenkėjusi. Kiekviena griežtesnė akcija šiame dalyke būtų lengvai sukėlusį priešingą nusistatymą dvasininkijoje, o į ją buvo atremtas visas parapinių mokyklų darbas. Pagaliau nereikia išleisti iš akių ir to fakto, kad mokyklas lankė ir lenkiškai kalbančių bajorėlių vaikai², o aplenkėjusiose apylinkėse ir valstiečių vaikai kalbėjo lenkiškai. Staiga negalima buvo laužti. Vietomis reikėjo skaitytis su aplinkybėmis ir mokyti lenkiškai.

Buvusios Rzeczpospolitos dvasia dar bemaž visur buvo apgaubusi protus ir trukdė išriedėti lietuviškajai tautybei. Teisybė, Valančius tos dvasios uždangą jau buvo praplėšęs ir savo pažiūromis buvo toli pralenkęs gyvenamąją aplinką, tačiau ne jo galioje buvo istoriškojo proceso spartą tiek pagreitinti, kad gyvenimas būtų galėjęs iš karto peršokti pusės savo amžiaus raidą. Kad ir kažin kaip asmenybė būtų geniali, niekad ji neįstengs gyvenimą nukelti visu amžium pirmyn arba išibėgėjusį gyvenimą atstatyti į senąsias formas, kaip kad, pvz., bandė daryti Liudvikas XVI, sušaukdamas les états généraux.

III

Autoriai sutinka su mumis, kad Valančius per visą savo amžių išlaikė prisirišimą prie savo gimtosios kalbos³. Bet remdamiesi tuo faktu, kad vyskupas su to laiko sąmoningais patriotais kalbėjo ir susirašinėjo lenkiškai, stengiasi susilpninti tuos argumentus, kuriais įrodomas jo lietuviškasis nusistatymas.

Toks samprotavimas būtų teisingas, jeigu svetimos kalbos vartojimas reikštų savo tautinės sąmonės nustojimą. Bet gyvenime ne visada taip yra. Todėl to fakto, kad Valančius kalbėjo ir susirašinėjo su savo laiko kai kuriais lietuviais lenkiškai, negalima imti argumentai įrodinėti jo silpnam patriotizmui.

Visą viduramžį Vakarų Europos tautos vartojo lotynų kalbą, bet nei vokiečiai, nei prancūzai, nei italai nesijautė esą senovės romėnais. Senovės lietuviai ligi XVII amžiaus, rašydami savo raštus cerkvine slavų kalba, nesijautė esą slavai. XVIII ir pirmoje XIX amžiaus pusėje buvo labai stipri prancūzų kalbos įtaka. Bemaž visa tų laikų aristokratija kalbėjo prancūziškai, bet kiekvienas iš jų tarnavo savo tautos idealams. Mūsų tautinio atgimimo veikėjai dar susirašinėdavo lenkiškai. Pvz., Petras Vileišis, metams po Valančiaus mirties praslinkus, korespondavo su Basanavičium lenkų kalba⁴. Vileišis, kuris jau tada buvo pradėjęs leisti lietuviškas knygutes, viename laiške rašo Basanavičiui: „Dovanok, kad ne lietuviškai duodu atsakymą. Nekalbu lietuvių kalba laisvai ir nežinau jos gerai – o tu žinai ją per excellence“⁵. Senesnės kartos mūsų inteligentai, išėję mokslus rusų mokyklose ir vedę ruses

¹ Valstiečiai neturėjo teisės leisti savo vaikų į viešąsias mokyklas. Kauno augsstijonų vienuolyno vyresnysis savo raporte 1854 m. liepos 16 rašo Valančiui: „...włościanie zaś, niemający prawa oddawać swoich synów do szkół publicznych, utrzymują zwykle po wsiach prywatnych nauczycieli, a mianowicie: w Rożach, Pietraszunach, Plebaniszkach i Ejgulach i tam uczą ich czytać, pisać po polsku i po rusku, oraz pierwszych działań arytmetycznych i opoznawają z zasadami religii (KMK. Arch., 79 t., 448 lap.).

² Kai kuriose vietose lankydamo mokyklas tik bajorėlių ir labiau pasiturinčių valstiečių vaikai. Inventoriniai valstiečiai buvo tiek nuskurdę, kad neturėdavo kuo savo vaikų apvilkti ir pavalgydinti. Tai matyti iš Aukštadvario klebono St. Liubianskio pranešimo vyskupui Valančiui (1852 m. balandžio 19 dien.); šiame pranešime jis paaiškina dėl ko pas jį maža mokinių: „...Włościanie inwentarzowi są w biednym stanie, niemają czem odziać i nakarmić swych dziatek. Przeto zgromadzają się tylko szlachetni i cośkolwiek możniejszych włościan“ (Ten pat. 79 t., 76 lap.).

³ Biržiška, Vacl., 1 c., 356–57 psl.

⁴ Mūsų senovė, I t., 603–617 psl.

⁵ Ibid., 610 psl.

arba lenkes, kalbėjo savo šeimoje lenkiškai arba rusiškai. Kai kurie iš jų dar ir dabar savo privačiame gyvenime nevartoja lietuvių kalbos. Jeigu iš mūsų valstybės kūrimosi laikų (1919–1921) galima užtikti įstaigų archyvuose raštų, rašytų svetima kalba, tai ką kalbėti apie Valančiaus laikus? Esama ir dabar tokių lietuvių, kurie lietuviškai nesupranta, bet jaučiasi lietuviais patriotais.

Teisybė, Valančius vartojo lenkų kalbą, kaip ir visi kiti jo amžiaus patriotai. Bet jie kalbėjo lenkiškai ne iš paniekos lietuvių kalbai. Visuotinis lietuvių kalbos vartojimo persilaužimas yra vėlesnių laikų darbas. Valančiaus laikais lietuvių kalbos vartojimas šviesuomenėje, galima sakyti, buvo pradėjęs pirmąją savo raidos fazę. Todėl inteligentinio galvojimo formų išreiškimas susidurdavo su nuolatiniais sunkumais.

Valančiui prikišama, kad, girdi, jis Ugenskiui, kuris pradėjo su juo koresponduoti lietuviškai, atsako lenkiškai net ir tuomet, kai Ugenskis primygtinai prašo jam rašyti lietuviškai¹.

Iš Ugenskio korespondencijos su Valančium yra žinomi ir paskelbti šie Ugenskio laišakai:

I. – 1858 m. vasario 7 d. lietuviškas laiškas. Pasisako buvęs Valančiaus mokinys, dabar esąs klasinių kalbų mokytojas Kazanės gimnazijoje, rengiąs lietuvių kalbos žodyną; prašo prisiųsti lietuviškų knygų: „Žemaičių Vyskupystė“ ir kt. Laiškas trumputis (Mūsų Senovė, II t. Nr. 1). Apie laiškų rašymą lietuviškai dar neužsimena. Kiti laišakai rašyti lenkiškai.

II. – 1858 m. balandžio 14 d. Nuoširdžiai dėkoja Valančiui už prisiųstas lietuviškas knygas jam ir Kazanės universiteto bibliotekai².

III. – 1859 m. gegužės 11 d. Prašo Valančiaus paskolinti retų lietuviškų knygų: Daukšos pamokslus, Širvydo Punktai Sakymų ir Chilinskio Bibliją³.

IV. – 1859 m. spalio 1 d. Gražina šias retas knygas, nuoširdžiai dėkodamas Valančiui už jų paskolinimą. Ugenskis, baigdamas šį laišką rašyti, prašo vyskupą, kad toliau būtų jam leista rašyti laiškus lietuviškai ir, kad vyskupas pats teiktųsi jam kada nors parašyti lietuviškai, duodamas jam patarimų ir įspėjimų jo filologiniame darbe; iš to jis turėsiąs naudos, nes, be abejo, galėsiąs pagauti kokį nors naują žodį arba išsireiškimus⁴.

V. – 1860 m. liepos 25 d. Ugenskis dėkoja Valančiui už laišką, rašytą 1860 m. kovo 20 d. ir už žodžius. Pasisako, kad jau keturis iš viso vokus su žodžiais gavęs iš vyskupo. Laiško tonas niekuo nesiskiria nuo pirmųjų laiškų⁵.

Visi lenkiški Ugenskio laiškai yra ilgi. Bemaž visą vietą juose užima ruošiamo lietuviško žodyno dalykai, ypačiai lietuvių kalbos rašyba. Iš šių Ugenskio laiškų matyti, kad jis gerokai orientavosi tuometinėje lietuvių filologijos mokslo padėtyje.

Deja, Valančiaus laiškai, rašyti Ugenskiui, ir jų turinys yra mums nežinomi. Todėl tiksliai negalim pasakyti, ką Valančius yra atsakęs Ugenskiui į jo IV laišką dėl susirašinėjimo lietuvių kalba. Vienas dalykas tėra aiškus, kad vyskupas nepalaikė jam tai piktu. Kaip į pirmąjį jo laišką, rašytą lietuviškai, taip ir į šį ketvirtąjį atsakė lenkiškai, rodydamas savo tautiečiui mokslininkui daug palankumo. Iš to fakto, kad Ugenskis savo penktąjį laišką rašė lenkiškai, negalima daryti išvados, kad Valančius būtų jam draudęs lietuviškai susirašinėti. Tas, kuris tą kalbą pats mylėjo, rašė lietuviškas knygas, kalbininkams (Antanui Juškevičiui ir Andriui Ugenskiui) savo patarimais, paskatinimais ir darbu mielai padėdavo, negalėjo drausti rašyti lietuviškai iš paniekos lietuvių kalbai. Toks draudimas psichologiškai būtų buvęs negalimas. Antra vertus, Ugenskis primygtinai nereikalavo Valančiaus rašyti lietuviškai, kaip kad tvirtina mūsų oponentai, bet tik prašė kada nors duoti atsakymą lietuviškai, kad jis galėtų čia pat iš lietuviško rašto pagauti kokį nors žodį arba išsireiškimą savo žodynui. Negalima daryti per toli siekiančių išvadų iš to fakto, kad Valančius į Ugenskio prašymą rašyti lietuviškai atsakė lenkiškai. Atsakymas buvo duotas ne asmeniškai, bet oficialiu keliu per kanceliariją 716 nr. Vadinasi, tą atsakymą rašė Valančiaus liepiami sekretoriai, kurie pagal įprastą tvarką ir suredagavo lenkiškai. Turbūt Valančius dėl susirašinėjimo

¹ Maciūnas, V., Andrius Ugianskis (Židinys, XXIII t., 1936 m., 522–523 psl.); – Biržiška, V., 1. c., 357 psl.

² Biržiškos Vacl., paskelbtas leidinyje "Tauta ir Žodis" VII knyg., 326–329 psl.

³ Ten pat, 329–332 psl.

⁴ Ten pat, 332–336 psl.

⁵ Tiesos Kelias, 1938 m.

lietuvių kalba panašiai Ugenskiui atsakė, kaip vėliau savo laiku rašė Petras Vileišis Basanavičiui. Ties lietuvių kalbos objektu buvo susitikę skirtingų specialybių mokslininkai, vienas teologas, o antras filologas. Ugenskis, atsidavęs studijuoja lietuvių kalbą iš mokslinės pusės, o Valančius, paskendęs savo vyskupijos administracijos darbuose, neturi laiko gvildinti specialių kalbos rašybos klausimų, kuriais Ugenskis jį apipila savo ilguose laiškuose. Turbūt Valančius, jausdamas savo filologinio išsimokslinimo trūkumą, nedrįso pradėti diskusijų lietuviškosios rašybos klausimais su filologu specialistu.

Kaip ten bebūtų, visuose Ugensio laiškuose, rašytuose Valančiui, nematome nė mažiausio pėdsako, iš kurio galima būtų padaryti kokių nors nepalankių išvadų Valančiaus lietuviškumui. Priešingai, juose užtinkame gražių momentų mūsų tezei paremti. Pvz., Ugenskis vadina vyskupą lietuvių kalbos mylėtoju ir atgaivintoju¹.

Iš jo laiško sužinom, kad Valančiuje jau tada, kai jis dėstė religiją Kražių gimnazijoje, per jo pamokas prasiverždavo lietuviškas nusistatymas prieš lenkus: "Pomnę i dziś najlepiej, jak Jaśnie Wielmożny Biskup, wykładając na lekcii: o nacisku Reformacii do Polski i Litwy, choć ukośnie napomknąc raczył o intrygach Polaków, knujących na zgubę Litwy, i jak oni zdradziecko obrońców Litwy, np. Radziwiłłów prześladowali i nawet truli"².

Kad Ugenskis rašė Valančiui lenkiškai, tai, matyt, ir jam pačiam buvo sunku reikšti mintis lietuviškai. Pirmasis jo lietuviškas laiškas yra trumputis ir savo išsireiškimais paprastas, kuklus. Klausimas, ar Ugenskis būtų galėjęs tiksliai išreikšti lietuviškai filologinius terminus, kuriais operavo savo ilguose laiškuose.

Mūsų oponentai kelia klausimą, ar iš viso rašymą lietuvių kalba galima laikyti lietuviškojo patriotizmo kriteriju. Jie sako: ar dabartinis mūsų straipsnių rašymas lietuviškai yra mūsų patriotizmo įrodymas?³

Klausimas yra per daug bendras; jame glūdi ir teigiamas ir neigiamas atsakymai. Atsakydami į šį klausimą, skiriam du laikotarpiai: 1) dabartinį, kada lietuvių kalba mūsų gyvenime visų vartojama ir 2) laikotarpį, kada ji buvo pradėjusi tik savo pirmąją vartojimo fazę negausioje susipratusioje lietuvių šviesuomenėje. Pirmuoju atveju rašyti lietuviškai – patriotinis darbas, jeigu rašomi

patriotinio turinio raštai, mokslo arba dailiosios literatūros veikalai su intencija didinti savo literatūrą ir tuo pačiu prisidėti prie savo tautinės kultūros kėlimo. Bet jeigu rašomi lietuviškai kasdienio susirašinėjimo raštai, jeigu rašoma dėl kasdienio duonos kąsnio, neturint intencijos kelti lietuvių tautinės kultūros, tada nėra patriotinis lietuviškas darbas bent subjektyvia prasme. Pvz., jeigu koks svetimtautis mokslininkas, norėdamas patekti į mūsų universiteto katedrą, išleidžia bet kokį veikalą lietuvių kalba.

Antruojų atveju, išskyrus raštus, kurie būtų nukreipti prieš lietuviškumą, yra visas patriotinis darbas: ir susirašinėjimas lietuviškai, ir kalbėjimas, ir rašymas veikalų lietuvių kalba iš visų sričių, ar tai religinės, ar filosofinės, ar istorinės, ar technikos srities, nes visi šie darbai persilaužimo aplinkybėse *per se* turi tikslą prisidėti prie tautinio darbo.

Dabar mes vadinam susipratusiais esperantininkais rašančius bet kokio turinio straipsnius ir knygas esperanto kalba, nes ši kalba tarptautiniame forume dar nėra prigijusi ir visur nevartojama. Jeigu ji kada nors prigytų ir būtų plačiai vartojama tarptautiniuose santykiuose, tada negalima būtų vadinti susipratusiais esperantininkais tų, kurie ją vartotų visuotinio reikalo verčiami. Lygiai kaip ir dabar užsienio diplomatai, vartoja prancūzų kalbą, nelaikomi susipratusiais prancūzais.

Jeigu dabar mokslininkai, leisdami savo mokslo veikalus, kartais prakalbose aiškiai pabrėžia, kad jie, leisdami juos gimtąja kalba, sąmoningai nori prisidėti prie savo tautos mokslinės literatūros kėlimo, tai ką bekalbėti apie tuos autorius, kurie rašė vienu amžium anksčiau: Valančius buvo tada vienas iš nedaugelio gausiai lietuviškai rašiusių rašytojų. Galima sakyti, kad jis pirmasis ryžosi parašyti ir išleisti mokslinį veikalą mūsų gimtąja kalba.

Prof. Vacl. Biržiška daug skiria svarbos tam faktui, kad Valančius į kunigų lietuviškus raštus neatsakydavęs lietuviškai, o į kunigų

¹ Tauta ir Žodis, VII, 332 psl.: "...ośmielam się udawać do Miłośnika i Wskrzesiciela ojczystej naszej mowy..."

² Ibid., 336 psl.

³ Biržiška, Vacl., 1. c., 300–60 psl.

Ordos lietuvišką raštą iš 1864 X. 13 atsakė rusiškai, nors Kaufmano uždraudimas lietuviškai susirašinėti buvo paskelbtas tik po pusės metų¹. Profesorius sumini šiuos kunigus, rašiusius lietuviškai:

1) Kazimieras Skrodzki 1864.VI.6; 2) F. Mažeika 1864.VI.12; 3) Juozapas Orda 1864.VI.28; 4) Stanislovas Žaba 1864.VII.4; 5) F. Levickis 1864.XI.15; 6) Ordos antrasis 1864.X. 13.

Prof. nepažymėjo, ar į visus šiuos raštus iš tikrųjų vyskupo kurija neatsakė. Kai kurie iš čia paminėtų kunigų buvo atsakę lietuviškai į Valančiaus lietuvišką aplinkraštį, pvz., kun. F. Levickis. Taip pat nėra daug pagrindo sielotis ir dėl kurijos rusiško atsakymo į kai kuriuos lietuviškus kunigų raštus, nes ne Kaufmanas, bet jau Muravjovas savo 1864 m. balandžio 11 dien. raštu Nr. 4786, uždrausdamas oficialiuose susirašinėjimuose vartoti lenkų kalbą, buvo griežtai įsakęs susirašinėti rusiškai, netgi ant bažnytinių antspaudų įsakė visus parašus pakeisti rusiškais².

Pagaliau oponentai mums daro priekaištą primindami Muravjovo pavyzdį, girdi, "Muravjovą reikėtų labiau laikyti lietuvišku patriotu, nei Valančių. Nes Muravjovas taip pat buvo ketinęs leisti lietuvišką laikraštį ir tam jau turėjo pinigų, o į valdines mokyklas lietuvių kalbą pradžioje buvo įvedęs daug platesniu mastabu, negu tai Valančius daręs savo valdomose papapinėse mokyklose"³. Profesorius dovanos, kad čia padarysime mažą korektūrą: ne Muravjovas buvo sumanęs leisti lietuvišką laikraštį ir įvesti lietuvių kalbą į pradžios mokyklas, bet Širinskis-Šichmatovas 1862 m. dar prieš Muravjovą⁴.

Bet kadangi Muravjovas rodė palankumo Lietuvos valstiečiams, todėl šioje savo argumentacijoje Širinskio-Šichmatovo vietoje paliksime Muravjovo vardą.

Valančiaus ir Muravjovo pastangos šiuo atveju buvo susitikusios ties vienu ir tuo pačiu objektu – Lietuvos valstiečiais, bet diametraliai priešingais atžvilgiais ir tikslais. Pirmasis norėjo, kad valstiečiai išliktų lietuviais ir katalikais. Vadinasi, siekė lietuviškųjų interesų, ir dėl to jį laikome lietuviu patriotu. Antrasis siekė laimėti valstiečių palankumą rusų valdžiai, kad galima būtų juos lengviau ir greičiau supravoslavinti ir surusinti. Vadinasi, siekė rusų politikos interesų, ir dėl to jį laikome gudriu rusų politiku. Iš to, kad veikėjai arba mokslininkai turi vieną ir tą patį savo

darbų objektą, dar neplaukia išvada, kad ir jų tikslai yra tie patys. Gamta yra visiems gamtininkams tiriamasis objektas. Bet vieni ją tiria vienu atžvilgiu, ir gauname fizikos mokslą, kiti ją tiria kitu atžvilgiu, ir gauname chemijos mokslą ir t.t. Panašiai yra šiuo atveju ir su Muravjovu bei Valančium. Vienas iš jų žiūri į Lietuvos valstiečius rusiškuoju požvilgiu ir pasidaro rusų politikas Muravjovas; antrasis į juos žiūri lietuviškuoju požiūriu, ir gauname lietuviškąjį Valančių.

Vertinant Valančiaus lietuviškumą, nereikia išleisti iš akių tos svarbios aplinkybės, kad jam teko gyventi ir veikti dar prieš lietuvių kalbos vartojimo šviesuomenėje persilaužimo periodą. Jeigu persilaužimo metu mūsų inteligentija daugiausia kalbėjo slaviskomis kalbomis, tai kam daugiau reikalauti iš tų mūsų veikėjų, kurie visa generacija gyveno anksčiau. Tada tik vienas kitas inteligentas galvojo lietuviškai, bet visas gyvenimas dar nebuvo atitrūkęs nuo senų tradicinių formų. Todėl iš Valančiaus negalima reikalauti, kad jis dėl lietuvių kalbos įvedimo į viešąjį gyvenimą būtų kategoriškai griovęs visas tradicijas. Dar gyvenimas nebuvo tam pribrendęs. Užtenka, kad jis turėjo gerų norų ir tuos norus, kiek sąlygos leido, yra įrodęs darbu – pirmaisiais bandymais vartoti lietuvių kalbą oficialiame susirašinėjime tais laikais, kai kunigija buvo aplenkėjusi.

Nors lietuvių inteligentija ir lenkiškai kalbėjo, bet Lietuvos ir lietuvybės idėja buvo tais laikais dar gyva. Pavyzdžiui, Valančius, prašydamas generolo Gedimino paremti vieną Žemaičių Vyskupijos reikalą rusų valdžios sferose, vadina jį Lietuvos pažiba ir garbe (raštas rašytas lenkiškai 1860 m. balandžio 25 dien. KMK. Arch., 56 t., 781 lap.). Tačiau kaip humanizmas, savo laiku norėdamas atgaivinti klasinės antikos lotynų kalbą, galutinai ją palaidojo, taip panašiai padarė ir lietuvių tautinio atgimimo radikalizmas

¹ Biržiška, Vacl., 1. c., 359 psl.

² KMK. Arch., 63 t., 229–30 lap. Tik dėl to, kad Muravjovo rašte nebuvo užsiminta apie lietuvių kalbą, Valančius kartais bandė prašmugeliuoti lietuvišką raštą.

³ Biržiška, Vacl., 1. c., 371 psl.

⁴ Kornilov, Russoje dielo v Sieviero-Zapadnom kraje, S. Peterburg, 1901, 20–22 psl.

su lietuvybės idėja. Šis lietuviškasis kraštutinis savo kategoriškais reikalavimais dėl lietuvių kalbos ir nauja marksistine socialine santvarka atstūmė nuo savęs Lietuvos aristokratiją ir galutinai nužudė lietuvybės idėją lenkiškai kalbančioje lietuvių inteligentijoje, kuri, netekusi tautinės sąmonės, lengvai ir susiliejo su ta tauta, kurios kalba ji kalbėjo. Valančius turėjo nepaprastą dovaną išvelgti į sunkiai pastebimus gilius žmonių gyvenimo santykių pradus. Todėl jis radikaliai ir nerovė senų tradicijų, nes matė, kad jas beraunant galima greit pažeisti lietuviškosios individualybės sąmonę – tą vienintelį ryšį, kuris jungė Lietuvos luomus į vieną lietuviškąją tautą.

IV

Valančiaus lietuviškumą liudija ne vien jo darbai, bet ir jo amžininkai. Be jau minėtų amžininkų (Dabševičius, Ugenskis, Kosakovskis), gražiai apie Valančių atsiliepia prelatas Benediktas Smigelskis, Seinų vyskupijos administratorius Butkevičius ir kun. Antanas Juškevičius.

Smigelskis apie vyskupą šitaip rašo: „Žemaičių vyskupystės“ autorius turi didžių nuopelnų, rašydamas vien iš savo krašto meilės ir skirdamas visą savo turtą savo raštams leisti. Jau veteranas, tyloje, labai kukliai gyvendamas nenustoja dirbęs. Dieve, padėk dirbantiems mūsų krašto literatūros dirvoje!“¹

Kun. Butkevičius, kilimo žemaitis, pradėjęs valdyti Seinų vyskupiją, išleido aplinkraštį lenkų ir lietuvių kalba. Naujųjų Metų susirašinėjimo proga, siūsdamas Valančiui šį aplinkraštį, sako: „Nerasi, Gerbiamas Tamsta, jame nieko tokio, kas galėtų atkreipti dėmesį paties dalyko atžvilgiu, bet tikiuos padaryti Tamstai nors tą mažą malonumą, įrodydamas, kad dalelėje, atplėštoje nuo Tamstos avidės, dar nepamiršta savo senų tėvų kalbos. Jeigu ji ir nėra tokia gausi ir minkšta kaip toji kalba, kuria taip gražiai Jūsų Ganytojiška Malonybė rašo ir kalba į žemaičių žmones, – tai vis dėlto primena pradžią, iš kurios yra kilusi ir mažai tesiskiria nuo jos savo šiandieniniu stiliumi“².

Kun. Antanas Juškevičius savo nuolatiniuose lituanistikos darbuose buvo labiausiai skatinamas vyskupo Valančiaus. Lankydamas

apie 1860 m. Pušaloto bažnyčią, o vėliau Vilkijos bažnyčią, vyskupas peržiūrėjo visą jo surinktą medžiagą ir jau sudorotą žodyną ir ragino jį tuojau išleisti, nuolat kartodamas, kad dažniausiai ant rankraščių, kartais ir labai vertingų, kepami pyragai. Kiek kartų kun. Juškevičius atvažiuodavęs į Kauną, visada nemažai laiko praleisdavo su savo vyskupu, kalbėdamas apie savo darbus ir surinktą medžiagą, laukdamas jo patarimo ir reikalingų nurodymų. "Pasiskubink, tėveli, pasiskubink su tuo leidimu, – nuolat kartodavo tas uolus ganytojas, – nes tai dalykas skubus. Atmink visada, kad kol mūsų tauta bus prisirišusi prie savo kalbos ir laikysis su meile, tol galim būti tikri, kad ji ištikima pasiliks savo tikėjimui, ir piktos sėklos niekam nepavyks užsėti josios sieloje". Kun. Juškevičius dažnai prisimindavo šiuos savo vyskupo žodžius ir kitiems kartodavo³.

Vadinasi, Valančius savo bažnytinėje politikoje laikėsi šio dėsnio: jei nori išlaikyti žmonėse katalikybę, visų pirma reikia juose išsaugoti prisirišimą prie lietuvių kalbos. Šis dėsnis diametriškai priešingas kai kurių vėlesnių vyskupų nusistatymui. Pvz., vyskupas Roppas apie lietuvius buvo tokios nuomonės: lietuvių nedaug, jie vis tiek paskęs rusų jūroj ir supravoslavės, tevirsta lenkais, tai bent išliks katalikais.

Valančiaus lietuviškasis darbas labiausiai reiškėsi katalikiško bažnytinio gyvenimo sferoje. Todėl kai kas jo veikloje nori išvelgti tik vieną abstraktų katalikiškąjį momentą. Jeigu pritartume šios nuomonės atstovams, turėtume per daug siaurinti tautinio darbo sąvoką. Tada lietuviškuoju darbu galima būtų pavadinti tik gražias romantines svajones, kurių ryškiausiu reprezentantu yra net per daug garbinamas Basanavičius. Tautinis darbas tiek yra platus, kiek plati yra pati tautinės kultūros sąvoka. Šis darbas reiškiasi visomis kultūrinio gyvenimo sritimis. Lietuvių dailininkų bei menininkų kūryba yra tautinis darbas. Jeigu lietuviai mokslininkai savo darbais pagarsina savo tėvynės vardą, jų darbas yra

¹ Kauno Kun. Seminarijos biblioteka, RF. 7–9.

² KMK. Arch., 39 t., 593 lap.

³ E. K., Ks. Antoni Juszkiewicz ("Przegląd Katolicki" rok 1881. Warszawa, 87 psl.).

lietuviškasis. Jeigu kuris nors iš lietuvių veikėjų duoda lietuviškąjį pavidalą kuriai nors visuomeniškai, pasaulėžvalginei arba konfesinei srovei, – jo darbas yra lietuviškasis. Juk visa: ir lietuvių socialinė organizacija, jų religija, papročiai, ūkis, pramonė, mokslas, literatūra ir menas yra pažymėta lietuviškosios etninės individualybės antspaudu.

Nors katalikybė savo pagrindų yra universali, bet tam tikru atžvilgiu diferencijuojasi tautomis, nes kiekviena tauta duoda jai savo tautinės kultūros foną. Valančius kaip tik yra tuo labai nusipelnęs, kad jis stengėsi Lietuvoje sukurti lietuviškąjį katalikybės veidą kaip tik tuo momentu, kai į lietuvių tautą stengėsi įsiskverbti lenkiškoji srovė per katalikybę ir rusiškoji pravoslavija per rusinimo politiką. Todėl esama visai teisingo pagrindo Valančiaus veiklą vadinti ne vien katalikiškuoju, bet drauge ir lietuviškuoju tautiniu darbu.

Valančiaus "daugiaveidiškumo" tezė nėra aiškiai precizuota ir atrodo neturinti tvirto pagrindo. Valančiaus asmenybė jo lietuviškosios sąmonės atžvilgiu, rodos, visada buvo vieninga. Šio realisto praktiko žemaitiškai susikristalizavusi siela neišgyveno jokio vidinio psichologinių skilimų vyksmo. Iš to fakto, kad Valančiui, einant įvairias pareigas, tekdavo viešame gyvenime labiau pasireikšti vienu arba kitu veiksmu ir, fiziniam būtinumui diktuojant, išmintingai skaitytis su įvairiomis tų laikų politinėmis situacijos aplinkybėmis, netenka daryti per toli siekiančių išvadų apie jo asmenybės psichologinius skilimus. Teisybė, Valančius, bevaldydamas Žemaičių vyskupiją sunkiausiais laikais, yra parodęs nepaprasto gudrumo ir išminties kaip administratorius. Tačiau kiekvienas jo gudriai apgalvotas žygis liudija jo jautrų politinį taktą, o ne "daugiaveidiškumą".

Žmonių dvasinis pasaulis įvairuoja pagal istorinius periodus. Kiekvienos asmenybės pažiūros turi savyje daugiau ar mažiau savo gyvenamo laikotarpio individualumo žymių. Todėl ir Valančiaus, ir aušrininkų, ir šių dienų lietuvių tautinės sąmonės psichologijos skiriasi tarp savęs. Tačiau šis skirtumas neturi būti priežastimi mūsų perdėtiems sprendimams ir per toli einančioms išvadoms, nes lietuviškumo sąmonė iš esmės visada buvo ta pati.

Tikimės, jog būsime atsakę į Prof. Vacl. Biržiškos padarytas pastabas.

Valančiaus lietuviškąjį nusistatymą liudija:

- 1) jo prisirišimas prie gimtosios kalbos;
- 2) jo įvairaus turinio lietuviškų knygų leidimo ir platinimo veikla;
- 3) lietuvių kalbos palaikymas parapiinėse mokyklose;
- 4) jo pastangos įvesti lietuvių kalbą į pradžios mokyklas ir į gimnaziją;
- 5) jo pastangos įkurti gimnaziją su dėstomąja lietuvių kalba;
- 6) jo lietuviškoji bažnytinė politika;
- 7) amžininkų atsiliepimai, kaip apie lietuvybės mylėtoją.

Šių argumentų esame verčiami ir toliau palaikyti savo tezę. Prof. Vacl. Biržiškai dėkojame už padarytas pastabas, kurios prisidėjo prie klausimo pagilinimo.

[Židinys. 1939. Nr. 1. P. 43–66.]

